

Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра економічної теорії та конкурентної політики

Випускна кваліфікаційна робота

на тему:

Державне регулювання діяльності монополій в економіці України

Студентки 2 курсу 12 м
групи, спеціальності 073
«Менеджмент», спеціалізації
«Управління в сфері
економічної конкуренції»

Карпович
Дар'ї Олександрівни

Науковий керівник –
канд. екон. наук, доцент

Соколовська
Ірина Петрівна

Гарант освітньої програми
д-р екон. наук, проф.

Уманців
Юрій Миколайович

Київ 2018

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Теоретичні засади дослідження державного регулювання діяльності монополій	
1.1. Сутність монополій та причини їх виникнення в національній економіці.....	5
1.2. Цілі та інструменти державного регулювання діяльності монополій в національній економіці.....	16
1.3. Історія світової практики регулювання державою діяльності монополій.....	26
Висновок до розділу 1.....	41
2. Проблеми державного регулювання діяльності монополій в національній економіці	
2.1. Оцінка рівня та наслідків монополізації економіки України.....	42
2.2. Організаційно – правові проблеми антимонопольного регулювання в Україні.....	49
2.3. Аналіз практики регулювання монополій на прикладі ринку послуг роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами	68
Висновок до розділу 2.....	82
3. Напрямки підвищення ефективності антимонопольного регулювання в Україні.....	83
Висновок до розділу 3.....	96
Висновки.....	97
Список використаних джерел.....	100

ВСТУП

Проблеми монополізації економіки, обмеження конкуренції на товарних ринках привертають сьогодні пильну увагу. Монополія являє собою виключне право, що надається державі, підприємству, організації, фізичній особі на здійснення якої-небудь діяльності. В той же час монополія – це концентрація виробництва, об'єднання технологічних, інтелектуальних та фінансових ресурсів. Характерною особливістю сучасного ринку є поєднання, переплетення, взаємопроникнення різноманітних організаційних форм монополій, що свідчить про подальший розвиток, поглиблення процесів монополізації сучасної економіки. Отже, ринок, де суворо виконуються всі зазначені умови, можна назвати чистою монополією, але на практиці її так само не існує, як і досконалої конкуренції.

Дана тема є досить актуальною особливо на сучасному етапі розвитку України. Конкуренція породжує існування монополії, що, в свою чергу, суттєво впливає на соціально-економічний розвиток країни і обумовлює необхідність державного регулювання монополістичних структур.

Питання особливостей розвитку монополій та регулювання їх діяльності висвітлили у своїх працях багато видатних зарубіжних учених: Й. Шумпетер, Фрідріх А. фон Хайек, А.Сміт, Е. Чемберлін, К. Маркс та ін. Дослідження зазначених економістів складають теоретичну і методологічну основу роботи. Серед вітчизняних науковців, які аналізували діяльність монополій слід відзначити праці Ю. Архангельського, О. Бакалінської, В. Базилевича, В. Лагутіна, А. Герасименко та ін.

Метою курсової роботи є визначення сутнісних характеристик державного регулювання діяльності монополій в національній економіці.

Реалізація зазначеної мети обумовила необхідність виконання наступних завдань:

- визначити сутність монополій та причини їх виникнення в національній економіці;

- систематизувати світову практику регулювання державою діяльності монополій;
- оцінити рівень та наслідки монополізації економіки України;
- розкрити організаційно – правові проблеми антимонопольного регулювання в Україні
- проаналізувати практику регулювання монополій на прикладі ринку послуг роздрібною торгівлі будівельно - господарськими товарами;
- розкрити цілі та інструменти державного регулювання діяльності монополій в національній економіці;
- проаналізувати світовий досвід мінімізації негативних наслідків монополізації економіки.

Об'єктом дослідження виступає процес монополізації національної економіки.

Предметом дослідження є державне регулювання діяльності монополій в національній економіці.

Методологічною основою наукового дослідження послужило використання статистичного, структурно - функціонального методів, індукції та дедукції, факторного та порівняльного аналізу.

Наукова новизна роботи полягає у розкритті напрямків державного регулювання монополій з метою мінімізації негативних наслідків для національної економіки.

Практичне значення роботи полягає у дослідженні практики регулювання державою діяльності монополій на прикладі ринку послуг роздрібною торгівлі будівельно-господарськими товарами.

Результати дослідження були апробовані у публікації наукової статті на тему: «Соціально-економічні наслідки монополізації економіки України».

Структура курсової роботи складається зі вступу, основної частини, висновків, списку використаних джерел. Основна частина містить три розділи. Повний обсяг роботи становить 99 сторінок комп'ютерного тексту. Список використаної літератури налічує 66 джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МОНОПОЛІЙ

1.1 Сутність монополій та причини їх виникнення в національній економіці

Монополія як феномен економічного життя з'явилась разом із виникненням торгівлі. На ринкове походження цього явища вказує і етимологія даного слова: в перекладі з грецького, *monos* – єдиний; *poleo* – продаю [1]. Одним із перших монополію описує Арістотель у своїй праці «Політика», де вона трактується як спекулятивна торгівля та отримує негативну суспільну оцінку [2].

Незважаючи на таку тривалу історію, теорія монополії почала формуватися в XVIII ст. представниками класичної політичної економії. Адам Сміт, досліджуючи ринок і конкуренцію, говорив про дихотомію останньої з монополією: «якщо на ринку є конкуренція, то тут немає місця монополії; якщо ж існує монополія, то виключена конкуренція» [3, с. 345]. Вчений сформував принцип економічної вигоди, що змушує підприємства постійно шукати можливості для збільшення своїх прибутків. Стан монополіста є бажаним результатом для кожного учасника конкурентної боротьби. При цьому Адам Сміт доводить, що конкуренція є великим благом для розвитку країни, а монополія – соціальним злом.

Необхідно зазначити, що критика Адама Сміта була направленою проти монополії феодального суспільства і раннього капіталізму, яка була природною реакцією на багатівікове засилля монополії в сфері виробництва і торгівлі Англії та інших країн Західної Європи.

У період раннього капіталізму (XVI-XVIII ст.), в умовах розвитку національних ринків, повного розквіту досягли приватні та державні монополії, що охоплювали цілі галузі промисловості. Отримали

розповсюдження домовленості між підприємствами про розмір виробництва і збуту. Масовий характер прийняла роздача привілеїв на заняття тією чи іншою діяльністю, що було джерелом доходів королівської влади. Саме проти таких монополій, створених завдяки особливим привілеям і виступав Адам Сміт [3].

З кінця XVIII ст. почався швидкий ріст промисловості, поштовх якому дала науково-технічна революція. Процеси концентрації виробництва і створення монополістичних об'єднань особливо посилювались з другої половини XIX ст. Розвиток виробничих сил і зміна соціально-економічних умов призвели до виникнення нових форм монополій. Збільшення масштабів капіталів та посилення конкуренції значно підвищило ризики господарювання. В результаті підприємці почали об'єднуватись та координувати свою діяльність. Це призвело до виникнення нових форм великих підприємств – картелів, та трестів. Вчені розділяли поняття «монополії» та «картелі і трести». Монополія трактувалась як обмеження вільного ринкового обміну, вільного суперництва між підприємствами. Картелі та трести розглядались як нові форми організації капіталу, що переслідують монопольні цілі.

Ці процеси зумовили перегляд постулатів класиків економічної науки щодо дихотомії конкуренції та монополії. У нових умовах виникла форма монополії, яка породжувалась самою конкуренцією, при цьому конкуренція з ринку не зникала. К. Маркс писав: «В практичному житті ми знаходимо не тільки конкуренцію, монополію, але і їх синтез. Монополія виробляє конкуренцію, конкуренція виробляє монополію. Синтез полягає в тому, що монополія може утримуватись на ринку завдяки тому, що вона постійно вступає в конкурентну боротьбу». [4, с. 44].

На початку XX ст. зароджувались нові теорії монополії, у взаємозв'язку з конкуренцією. Серед неокласиків панувала думка, що абсолютної монополії та абсолютної конкуренції в реальних умовах не існує, а механізм ринкових сил набагато складніший. Е. Чемберлін типовим станом ринку

називав недосконалу конкуренцію, а причиною виникнення монополії вважав не тільки концентрацію виробництва і капіталу, але й диференціацію товарів. Розмір фірми, на думку вченого, має другорядне значення [5]. З динамічної позиції підійшов до оцінки конкуренції і монополії Й. Шумпетер, який називав монополію двигуном економічного розвитку. Науковець вважав, що: «монополії володіють необхідними коштами для інвестицій в інновації та частіше переслідують довгострокову перспективу розвитку». З точки зору динамічної ефективності конкурентна структура ринку менш прогресивна, ніж монополістична. Він писав: «Впровадження нових методів виробництва і нових товарів з самого початку несумісне з досконалою конкуренцією. Це означає, що з нею несумісне те, що ми називаємо економічним прогресом» [6, с. 151]. Погляди Е. Чемберліна та Й. Шумпетера щодо конкуренції та монополії лягли в основу антимонопольної політики Європи. Однак не всі науковці притримувались такої думки. Наприклад, Ф. Хайек виступив проти твердження, що головною причиною зростання капіталістичних монополій є технічна перевага великих підприємств, стверджував, що посилення монополій є результатом державної політики [7, с.40 - 42].

Ф.Хайек відзначав велику соціальну небезпеку монополій приватних і державних, і вважав необхідним їх державне регулювання.

Враховуючи вищенаведене, доречно виділити наступні особливості монополії:

- монополія пов'язана з отриманням ефекту масштабу виробництва, що приводить до скорочення витрат;
- монополія асоціюється з володінням динамічних переваг фірм в умовах науковотехнічного прогресу.
- монополія ґрунтується на перевагах співробітництва і кооперування фірм;
- монополія великих фірм супроводжується експансією, розширенням їх впливу в економіці;

- монополії ведуть за собою соціальні витрати: чисті втрати суспільного добробуту, обумовлене неефективним розміщенням ресурсів внаслідок недовиробництва і завищення цін; неефективністю в управлінні і організації виробництва.

Монополія – це такий вид ринкової структури, коли на ринку тільки одна фірма пропонує товар, якому не існує заміників. Продавець-монополіст хоче задовольнити своїх потенційних споживачів у межах певного ринку. Також, монополія може утворитися штучним шляхом внаслідок втручання органів державної влади та встановлення певних обмежень та виключень до певної особи чи фірми [1].

Монополію можна розуміти як таку ситуацію на ринку, коли число продавців настільки мала, що один продавець може повністю контролювати ринок та впливати на утворення ціни, отже фірма-монополія є ціноутворювачем .

Характерними ознаками монополії є:

1. Весь галузевий випуск здійснює одна фірма. Тому при монополії поняття галузь і фірма є синонімами.
2. Продукція монополіста є унікальною, тобто немає близьких заміників.
3. Потреба в ціновій і неціновій конкуренції відсутня.
4. Монополіст має можливість впливати на ціну, змінюючи обсяг продажу продукції, тобто він є “ціноутворювачем”.
5. Вхідження на ринок нових фірм блоковано.

Причини виникнення і розвитку монополій полягають у наступному. Перш за все, наявність вхідних ресурсів є обов’язковою умовою виникнення та існування монополії. Але є і причини, які пов’язані з дією економічних законів, розвитком продуктивних сил і суттєвими змінами в технологічному способі виробництва.

Перша причина – дія закону конкуренції. Його мета – максимізація прибутку. Виробник змушений постійно збільшувати обсяги виробництва і

продажу товарів, поступово збільшувати свою частку на ринку, усуваючи своїх конкурентів. В кінці кінців виробник захоплює і контролює велику частку виробництва, перетворюється на монополіста. Що в кінцевому результаті означає, що конкуренція породжує монополію. Конкуренція і монополія завжди існують в реальній ринковій економіці як дві протилежні і взаємодіючі характеристики. Кожен підприємець прагне стати монополістом. Адже завдяки монополії можна уникнути від багатьох проблем і ризиків, пов'язаних із конкуренцією, зайняти провідну позицію на ринку. Цим самим, концентруючи у своїх руках визначену господарську владу, вони можуть впливати на інших учасників ринку, нав'язувати їм свої умови і досягати найбільшої вигоди [8].

По-друге, причиною виникнення монополії є умова концентрації капіталу і виробництва. Концентрація капіталу – це процес накопичування або збільшення індивідуального капіталу завдяки капіталізації прибутку, тобто використання певної його частини на розширення виробництва.

Конкурентна боротьба є рушійним стержнем цього процесу. В результаті конкуренції з кількості дрібних і середніх фірм виділяються декілька найбільших, які стають монополіями. Таким чином, створюється ланцюжок: конкуренція сприяє утворенню концентрації виробництва, а ця концентрація, на певному етапі свого розвитку, призводить до монополії.

Взагалі монопольного становища бажають досягти кожен підприємець чи підприємство. Це дозволило б їм уникнути цілого ряду проблем та небезпек, пов'язаних з конкуренцією, зайняти привілейовану позицію на ринку. Шляхом концентрації у своїх руках переважної більшості виробництва, маючи так звану господарську владу, такі підприємства в змозі нав'язувати іншим суб'єктам ринкових відносин свою волю. По суті справи, це можна вважати підкоренням інтересів суспільства власним інтересам фірми.

Третьою причиною створення монополії є централізація капіталу. Централізація капіталу – це процес збільшення розмірів капіталу за рахунок

поєднання кількох раніше незалежних капіталів в один, більший. Однією з основних і найбільш застосованих форм централізації капіталу є утворення акціонерних компаній. Можна зазначити, що централізація і концентрація капіталу та виробництва створили очевидну необхідність і можливість виникнення монополій, стали їх економічною основою.

Ще одна причина – перетворення індивідуальної приватної власності. В останній третині XIX ст. організаційна та економічна структура випуску продукції була представлена зазвичай малими та середніми підприємствами індивідуальної приватної власності, яка дещо зменшувала розвиток продуктивних сил. У цей час великі досягнення НТП сприяли можливості будівництва великих заводів та об'єктів. Проте жоден капіталіст не мав потрібних капіталів, щоб фінансувати такі проекти. Тому потрібна була нова форма власності, яка могла б усунути ці проблеми. Акціонерна власність – от що об'єднало капітали декількох фірм [8].

І останньою причиною були економічні кризи, які стали основним фактором пришвидшення концентрації і централізації виробництва і створення на цій основі монополій. Наслідком економічних криз є масове банкрутство дрібних і середніх підприємств. Для одних проблемою стало поглинання великим капіталом, а для інших вихід із кризи забезпечити могло тільки об'єднання. Взаємопов'язаність цих двох явищ-криз та монополій показує одну з причин пришвидшення монополізації економіки.

Вільна конкуренція – одна з найбільш динамічних сил економіки та ринку загалом. У XIX–XX ст. почався стрімкий процес розвитку монопольних підприємств, також відбувся перехід від вільної конкуренції до панування монополій.

Чиста монополія зустрічається на ринку досить рідко. Проте, частіше за все конкуренція відбувається між кількома фірмами. Боротьба між ними відбувається за рахунок конкурентної стратегії. Саме ці підприємства володіють монопольною владою на ринку, оскільки мають великий вплив на

встановлення цін та встановлення граничних витрат, в результаті чого отримують прибуток [1].

Ринок чистої монополії можна охарактеризувати за такими ознаками:

1. На ринку представлений тільки один продавець певного виду товару. Для нього абсолютно однакові поняття «ринкова пропозиція» та «пропозиція окремою фірми» як і однакові «ринковий попит» та «попит для окремої фірми», оскільки даний представник є єдиним, хто пропонує і на продукцію якого є попит.

2. Продукція, яка виготовлена фірмою-монополістом не має субститутів на ринку. Можна висловити думку, що покупець має два варіанти: або купувати товар у монополіста, або взагалі відмовитись від даного роду продукції.

3. Ціну на товар монополіст встановлює сам. Оскільки тільки його продукція встановлює пропозицію для споживача, то попит ринковий збігається з попитом монополіста.

4. Дуже важко увійти у галузь іншим виробникам.

Причинами цього можуть бути:

а) масштаби виробництва (щоб створити гідну конкуренцію монополісту, потрібно вкласти багато грошей);

б) юридичні бар'єри;

в) власність на ресурси для здійснення виробництва;

г) недобросовісна конкуренція (підкуп чиновників, тиск на постачальників);

д) високі транспортні витрати.

Існують такі види монополій: природна, адміністративна й економічна. Природна монополія виникає внаслідок об'єктивних причин. Вона відображає ситуацію, коли попит на даний товар у кращому ступені задовольняється однією або декількома фірмами. У її основі особливості технологій виробництва й обслуговування споживачів. Тут конкуренція

неможлива або небажана. Прикладом можуть служити енергозабезпечення, телефонні послуги, зв'язок і т. д. [1].

Адміністративна монополія виникає внаслідок дій державних органів. З одного боку, це надання окремим фірмам виключного права на виконання визначеного роду діяльності. З іншого боку, це організаційні структури для державних підприємств, коли вони об'єднуються і підпорядковуються різним головкам, міністерствам, асоціаціям. Тут, як правило, групуються підприємства однієї галузі. Вони виступають на ринку як один господарський суб'єкт і між ними не існує конкуренції.

Економічна монополія є найбільш поширеною. Її поява обумовлена економічними причинами, вона розвивається на основі закономірностей господарського розвитку. Мова йде про підприємців, що зуміли завоювати монополічне становище на ринку.

Монополії проникають в усі сфери суспільного відтворення — безпосереднє виробництво, обмін, розподіл і споживання. Першою монополізується сфера обміну. На цій основі виникають найпростіші форми монополістичних об'єднань - картелі та синдикати.

Картель (італ. carta - папір, документ) - об'єднання кількох підприємств однієї галузі виробництва, учасники якого зберігають власність на засоби виробництва і вироблений продукт, виробничу та комерційну самостійність, а домовляються про частку кожного в загальному обсязі виробництва, ціну, ринки збуту.

На сучасному етапі картелі діють у формі патентних пулів, ліцензійних договорів, консорціумів з проведення науково-дослідних розробок тощо.

Синдикат (франц. syndicat — захисник) — об'єднання низки підприємств однієї галузі промисловості, учасники якого зберігають власність на засоби виробництва, але втрачають власність на вироблений продукт, а отже, зберігають виробничу, але втрачають комерційну самостійність[1].

У синдикатах збут товарів здійснює загальна збутова контора. Нині синдикати існують переважно у сфері торгівлі, деякі — у сфері виробництва. Так, алмазний синдикат контролює світовий ринок необроблених алмазів.

Складніші форми монополістичних об'єднань з'являються тоді, коли процес монополізації поширюється і на сферу безпосереднього виробництва. Виникає необхідність об'єднання у межах однієї корпорації послідовних, взаємопов'язаних виробництв кількох галузей промисловості — вертикальної інтеграції, або комбінування. Наприклад, у межах велетенських автомобільних корпорацій можуть об'єднуватися підприємства, що видобувають сировину, виплавляють сталь, виготовляють автомобілі тощо. На цій основі з'являється така форма монополістичних об'єднань, як трест.

Трест (англ. trust — довіра) — об'єднання низки підприємств однієї або кількох галузей промисловості, учасники якого втрачають власність на засоби виробництва і вироблений продукт, виробничу й комерційну самостійність, тобто об'єднують виробництво, збут, фінанси, управління, а на суму вкладеного капіталу власники окремих підприємств отримують акції тресту, які дають їм право брати участь в управлінні й привласнювати відповідну частку прибутку [1].

Конгломерат (лат. conglomeratus — нагромадження) — монополістичне об'єднання, утворене внаслідок поглинання прибуткових різногалузевих підприємств, які не мали виробничої й технічної спільності.

Бар'єри входження в ринок є однією з причин виникнення монополій. Існує два підходи до визначення бар'єрів : фактичний та превентивний.

Перший підхід – фактичний – розроблявся Дж. Бейном та його послідовниками. Згідно з цим підходом, бар'єр входження в ринок – це міра, якою у довготривалій перспективі наявні фірми здатні підвищувати свої ціни продажу понад мінімальні середні витрати на виробництво і збут продукції, не обумовлюючи при цьому припливу в галузь нових потенційних конкурентів [9] .

На підставі цього підходу виділяють чотири види бар'єрів:

- Легкі для подолання бар'єри – існують тоді, коли на ринку спостерігається значна плінність ринкового складу, велика кількість входжень та виходів фірм з ринку;
- Помірні бар'єри існують тоді, коли на ринок час від часу входять нові конкуренти, проте їх кількість та ринкова частка не є визначальною на ринку;
- Складні для подолання бар'єри – бар'єри, що існують тоді, коли входження в ринок і вихід з ринку є рідкісними явищами, а зацікавленість щодо входження в ринок виникає лише при значному зростанні конкурентних переваг, генерованих ринком;
- Блокуючі бар'єри - бар'єри, що повністю виключають можливість входження в ринок нових конкурентів.

Фактичний підхід до визначення бар'єрів створює проблему тавтології: вважається, що бар'єр входження в ринок існує, якщо діючі підприємства одержують прибутки, вищі від нормальних, однак при цьому не спонукають інші підприємства до входження в ринок.

Інакше кажучи, Дж. Бейн визначає бар'єр до входження в ринок через наслідки його існування. Більш коректним є визначення поняття «бар'єр», запропоноване Дж. Стіглером в рамках іншого – превентивного підходу.

«Бар'єр входження в ринок – це виробничі витрати, що змушені нести фірми, які прагнуть увійти в ринок певної галузі, та які не доводиться нести фірмам, що вже працюють на цьому ринку» [9].

У рамках цього підходу виділяють три групи бар'єрів:

- Адміністративні бар'єри - бар'єри, які встановлюються законом або органами державної влади. До них належать: ліцензування, квотування, сертифікація, встановлення мінімального розміру статутного фонду;
- Структурні бар'єри - бар'єри, що виникають внаслідок дії певних технологічних характеристик ринку або обмежень за попитом. Прикладами структурних бар'єрів можуть бути високі незворотні

витрати, економія на масштабі, обмеження за попитом, нерозвиненість ринкової інфраструктури;

- Стратегічні бар'єри - бар'єри, що свідомо створюються уже присутніми на ринку фірмами з метою не допустити на ринок нових гравців. Серед них виділяють довгострокові контракти, надмірну диференціацію продукту, утримання та використання надлишкових виробничих потужностей, хижацьке ціноутворення.

Отже, монополія – це ситуація на ринку, коли єдине підприємство (фірма) є продавцем певного товару, який не має замінників. Тобто у споживача відсутня можливість порівнювати товари різних виробників, а отже, немає вільного вибору. Монополію можна розуміти як таку ситуацію на ринку, коли число продавців настільки мала, що один продавець може повністю контролювати ринок та впливати на утворення ціни. Тому держава з метою захисту національної економіки, конкуренції та самостійності підприємництва, котра ініціює розвиток систем організаційно-правової підтримки конкурентного середовища та запобігання проявам монополізму, запроваджуючи антимонопольне законодавство.

1.2. Цілі та інструменти державного регулювання діяльності монополій в національній економіці

Антимонопольна політика є одним з найважливіших компонентів економічної політики держави. Вона визначає, з одного боку, соціальне становище громадян у державі, з іншого — рівень економічного розвитку країни, ступінь конкурентності ринку.

Антимонопольна політика держави здійснюється у першу чергу економічними методами, використовується економічний механізм, що забезпечує вільну конкуренцію між чисельними виробниками та споживачами. Однак забезпечення цієї конкуренції неможливе без відповідного правового механізму, який знаходить своє відображення у нормах права.

В Україні вперше на законодавчому рівні визначення поняття антимонопольної політики відбулося у Державній програмі демонополізації економіки та розвитку конкуренції, яка була затверджена постановою Верховної Ради України № 3757-ХІІ від 21 грудня 1993 року [10].

Програма встановлює цілі, пріоритети і місце демонополізації економіки і розвитку конкуренції в загальній політиці економічних реформ; етапи і методи формування і розвитку конкурентного середовища, завдання і заходу з демонополізації економіки і розвитку конкуренції, а також обмеження діяльності у цій сфері.

Метою державної політики демонополізації економіки і розвитку конкуренції було визначено формування та розвиток конкурентного середовища, яке б забезпечувало ефективне використання суспільних ресурсів, вільний доступ на ринок для підприємців, свободу споживачів у виборі товарів вищої якості за нижчими цінами. Відповідно до цієї програми антимонопольна політика - це економічна політика, спрямована на запобігання монопольній діяльності, її обмеженню та припиненню, а також на розвиток конкуренції [10].

Антимонопольна політика повинна здійснюватися на засадах сукупності принципів, а саме - комплексного запровадження заходів у взаємозв'язку з іншими напрямками економічної реформи; диференційованого підходу до об'єктів демонополізації з урахуванням їх економічного положення, ролі у народному господарстві, національних інтересів України; виділення етапів, реалізації проміжних цілей і пріоритетних завдань; координації з відповідними заходами у зовнішньоекономічній сфері; додержання чинного законодавства України; забезпечення гласності.

Стосовно суб'єктів антимонопольної політики, зазначена вище програма визначила державні органи, що забезпечують процес демонополізації економіки та розвитку конкуренції.

До них належать такі: Верховна Рада, Президент України, Кабінет Міністрів України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України та деякі інші центральні органи виконавчої влади, а також місцеві органи державної виконавчої влади, керівництво і трудові колективи підприємств (об'єднань) та споживачі. Основними засобами реалізації антимонопольної політики визначено такі: демонополізація економіки; антимонопольне регулювання; застосування антимонопольного законодавства [1].

Відзначимо, що після здобуття Україною незалежності, безпрецедентний рівень концентрації виробництва, централізована система розподілу та адміністративнокомандного управління народним господарством, та як наслідок їх монополізація, обумовили необхідність реалізації в державі саме антимонопольної політики, суб'єкти, об'єкти та заходи реалізації якої уперше були закріплені у Державній програмі демонополізації економіки і розвитку конкуренції (1993 рік) [10].

При розробленні та реалізації антимонопольно політики держави важливо визначити її основні цілі.

В соціально орієнтованій ринковій економіці це, з одного боку, підтримка ринкового механізму саморегулювання, забезпечення ринкових

відносин, а з іншого, – забезпечення соціальної захищеності і соціального розвитку суспільства.

Цілі конкурентної політики держави можна поділити на : стратегічні, тактичні і проміжні.

Рис. 1.1. Цілі конкурентної політики

Ефективність конкурентної політики залежить від багатьох чинників, серед яких першочергове значення має правильний вибір її стратегічних цілей, які можна також назвати основними, вищими або кінцевими (неправильне визначення стратегічних цілей конкурентної політики спричиняє відповідні помилки щодо вибору її тактичних цілей та інструментів їх досягнення).

Головна мета конкурентної політики: по-перше, сприяння розвитку ефективної економічної конкуренції; по-друге, обмеження монополістичних зловживань в економіці. Конкурентна політика через здійснення послідовних щоденних дій на товарних ринках реалізує більш конкретні або тактичні цілі [11].

Проміжні цілі конкурентної політики досягаються шляхом регулювання змінних в економічній системі на річних часових інтервалах.

Проте розробка ефективної стратегії конкурентної політики можлива лише в межах досягнень сучасної економічної науки. Реальна конкурентна політика формується шляхом вибору варіантів розвитку, запропонованих альтернатив згідно з сучасними економічними теоріями.

На відміну від стратегічних цілей (які мають постійний характер), тактичні цілі конкурентної політики держави можуть і повинні диверсифікуватися залежно від конкретних умов, швидко реагувати на фактичний стан економіки, її проблеми та розбіжності[8].

Під час формування цілей конкурентної політики важливо застосовувати проміжні цілі, які дозволяють узгодити стратегічні цілі з інструментами конкурентної політики. Відповідний вибір проміжного цільового орієнтиру визначається тим, наскільки щільно він пов'язаний із стратегічними цілями конкурентної політики у конкретних економічних умовах. Проміжні цілі повинні прогнозовано впливати на реалізацію стратегічних цілей. [12]

При визначенні цілей конкурентної політики держави варто враховувати той факт, що конкурентна політика не може ставити цілі, які суперечать об'єктивним законам ринку, але може впливати на цінові умови його функціонування і, зокрема, цілеспрямовано регулювати сукупну пропозицію, від якої залежить цінова динаміка. Водночас необхідно враховувати і зміни в умовах виробництва, які формуються екзогенно й об'єктивно впливають на середні витрати та ціни.

Стратегічно важливим завданням конкурентної політики є забезпечення відповідної якості конкурентних відносин: сприяння реалізації конкурентних переваг суб'єктів господарювання, підвищенню конкурентоспроможності внутрішнього ринку, зростанню конкурентного статусу всіх його учасників. Конкурентна політика держави реалізується за допомогою системи відповідних інструментів[13].

Визнання державою пріоритету конкуренції як соціально-економічної цінності та усвідомлення потреби збереження та підтримання балансу інтересів монопольних та конкурентних сил у суспільстві зумовлює об'єктивну необхідність розробки дієвого механізму захисту економічної конкуренції.

Базовим елементом такого механізму є антимонопольний контроль і регулювання.

Заходи антимонопольного регулювання впливають на економічне відтворення, склад і структуру господарських суб'єктів, економічну поведінку ринкових суб'єктів і форми їх взаємодії. Результатом реалізації заходів антимонопольного контролю та регулювання є недопущення того стану товарних ринків, коли конкуренція перестає виконувати свої функції.

Заходи антимонопольного контролю та регулювання передбачають припинення та недопущення таких явищ, як встановлення контролю з боку одного суб'єкта за джерелами сировини, за каналами збуту, укладенням угод між компаніями з метою виштовхування інших суб'єктів з ринку, розподіл ринку між собою, необґрунтоване завищення цін [1].

Проведення заходів з антимонопольного регулювання потребує наявності комплексу відповідних режимів, операцій, методів та інструментів. Методи та інструменти антимонопольного контролю і регулювання є невідемними складовими державного регулювання економіки. Набір інструментів антимонопольного контролю і регулювання є практично однаковим для різних країн ринкової економіки. Їх конкретний набір багато в чому визначається стратегією і шляхами розвитку національної економіки, специфікою поточної ситуації, співвідношенням короткострокових та довгострокових завдань, пріоритетних цілей.

Інструменти антимонопольного регулювання вбудовані окремим блоком у систему економіко-правового інструментарію державного регулювання економіки.

Методи як певна сукупність кроків, заходів, які потрібно здійснити для досягнення цілей антимонопольного контролю і регулювання, можна умовно поділити на дві групи – методи прямого та методи опосередкованого впливу.

Рис.1.2 Методи реалізації цілей антимонопольного регулювання і контролю

Методи прямого впливу реалізуються засобами законодавчого та адміністративн-організаційного характеру та базуються на реалізації функцій державної влади. Непрямі методи антимонопольного регулювання реалізуються шляхом економічного та інформаційного впливу на інтереси суб'єктів господарювання.

Прямий та непрямий вплив антимонопольного регулювання здійснюється за допомогою адміністративних, економічних, фінансових та інформаційно-консультаційних інструментів[8].

До групи адміністративних інструментів антимонопольного регулювання належать дозволи, заборони на визначені законом дії, примусовий поділ, перевірки суб'єктів, штрафні санкції, перевірки рішень. Особливість застосування адміністративних інструментів полягає в їх несумісності з принципом економічної свободи, оскільки використання державою адміністративних інструментів позбавляють суб'єкта господарювання права вибору. Такий вибір за суб'єкта робить держава в особі уповноваженого органу. За допомогою адміністративних інструментів здійснюється контроль за дотриманням норм і вимог законодавства, а зроблені за результатами перевірок або розгляду справ рекомендації щодо припинення незаконних дій є обов'язковими до виконання[14].

У переліку адміністративних інструментів антимонопольного регулювання особливе місце займають такі інструменти, як розгляд заяв, справ, розслідування, експертиза, вилучення доказів, накладання арешту, звернення до суду. Застосування цих інструментів – це законодавчо регламентовані дії та операції, спрямовані на припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції і тим самим – на задоволення інтересів суспільства. Процедури правового характеру в антимонопольному контролі та регулюванні визначені законами України.

Досягнення цілей антимонопольного регулювання відбувається також за допомогою використання фінансово економічних інструментів. До цієї групи належать : ціни, бюджетні видатки, надання державної допомоги, централізоване фінансування, податки.

Застосування інструментів цієї є складовою економічної політики держави – політики стимулювання підприємництва, стимулювання конкуренції , політики стимулювання ділової активності, політики оптимізації структури економіки. Інструменти економічного характеру поєднуються зі свободою прийняття рішень суб'єктами господарювання, їх використання визначає певний коридор свободи для прийняття суб'єктами власних рішень[1].

Для антимонопольного регулювання широко використовується інформаційно-консультаційні інструменти. До цієї групи інструментів відноситься робота з інформацією, яку використовують у справах щодо встановлення фактів і причин, що заважають розвитку конкуренції, а саме: дослідження і аналіз ринку, обчислення порогових показників, експертиза як спеціальна форма аналізу. Дослідження ринку щодо його монополізації та концентрації має дати відповідь на такі питання: кого можна вважати монополістом, якою часткою володіє один суб'єкт або група ринкових суб'єктів; чи існують можливості для потенційної конкуренції; яким є рівень розвитку конкуренції, концентрації; якими є бар'єри входу на ринок, тощо.

До групи інформаційно-консультаційних відносяться інструменти, використання яких спрямовано на попередження порушень, роз'яснення та пропаганду принципів добросовісної конкуренції, адже кращим засобом попередження є профілактика[1].

Інструментами, спрямованими на попередження та профілактику, є моніторинг ринків, рекомендації, роз'яснення. Інформаційно-консультаційні інструменти сприяють пропаганді принципів добросовісної конкуренції, за їх допомогою визначаються причини, що заважають розвитку конкуренції.

Табл. 1.1

Інструменти антимонопольного регулювання і контролю

Інструменти антимонопольного регулювання і контролю		
Адміністративні	Організаційні	Інформаційно-консультаційні
Дозвіл	Перевірка	Моніторинг ринків
Заборона	Вилучення доказів	Дослідження ринку
Штрафи	Експертиза	Роз'яснення щодо кваліфікації правопорушення
Санкції	Розгляд заяв, справ	надання попередніх висновків
Примусовий поділ	Розслідування	
	Ведення державного реєстру суб'єктів господарювання, які мають монопольну владу на ринку	

Застосування інструментів антимонопольного регулювання має спиратися на принципи державного регулювання. Особливого значення набуває необхідність дотримання принципу комплексності. Комплексний характер застосування інструментів антимонопольного контролю і регулювання забезпечує не тільки дотримання суб'єктами господарювання вимог законодавства про захист економічної конкуренції, але й створення і підтримку умов для виконання конкуренцією функції регулятора [1].

Антимонопольна політика держави ставить перед собою досить велику кількість важливих завдань, реалізація яких дозволить поліпшити економічний стан країни і добробут суспільства в цілому.

Однак методи, вжиті державою, не завжди ефективні і не дозволяють виконати більшість поставлених завдань. Щоб добитися більшої ефективності, необхідно взяти до уваги закордонний досвід і специфіку розвитку антимонопольного регулювання провідних країн світу.

Основним завданням Антимонопольного комітету України (згідно ст. 3 Закону України «Про Антимонопольний комітет України») є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики в частині:

- 1) здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції;
- 2) контролю за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання та дотриманням вимог законодавства про захист економічної конкуренції під час регулювання цін (тарифів) на товари, що виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;
- 3) сприяння розвитку добросовісної конкуренції;
- 4) методичного забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції;
- 5) здійснення контролю щодо створення конкурентного середовища та захисту конкуренції у сфері державних закупівель.

Таким чином, економічна конкуренція є найважливішим інститутом сучасної ринкової економіки. Необхідність її ефективного захисту та розвитку вимагає розроблення і реалізації дієвої державної конкурентної політики. Конкурентна політика держави покликана сприяти розвитку конкуренції на ринках товарів та послуг, стимулювати створення і розвиток цивілізованого конкурентного середовища і конкурентних механізмів, забезпечувати рівні конкурентні умови. Пріоритетами в цій сфері повинно стати створення умов для розвитку конкуренції, зокрема, завдяки зниженню бар'єрів входу, розвитку ринкової інфраструктури та підтримки інновацій. Для ефективної реалізації конкурентної політики в національній економіці необхідним є формування збалансованої системи цілей та інструментів конкурентної політики, а також запровадження постійного моніторингу та прогнозування рівня конкуренції на соціально важливих ринках.

Отже, основними цілями антимонопольної та конкурентної політики в національній економіці є: досягнення економічної ефективності та економічного зростання; зростання добробуту споживача і захист його прав при оптимальному розподілі ресурсів; захист прав малих підприємств від великих економічних об'єднань, зокрема, у формі підприємств - монополістів або угод про спільну діяльність кількох підприємств; захист економічних свобод; протидія інфляційним процесам та забезпечення рівноправного і справедливого участі суб'єктів економічних відносин на ринку.

1.3. Історія розвитку світової практика регулювання державною діяльністю монополій

В умовах глобалізації конкурентна політика не може залишатися обмеженою рамками певних країн, вона стає предметом міждержавної координації та взаємодії. Проблеми розвитку конкуренції перебувають у центрі уваги міжнародних економічних організацій. Конкурентна політика окремої країни в цих умовах не може розроблятися і запроваджуватися у відриві від світового досвіду прийняття і застосування конкурентного законодавства.

Історія розвитку економіки країн світу вміщує великий досвід вирішення проблеми регулювання конкурентних відносин. У країнах з ринковою економікою гарантом конкуренції та самостійності підприємництва виступає держава, котра ініціює розвиток систем організаційно-правової підтримки конкурентного середовища та запобігання проявам монополізму.

Корені ринкового права та антимонопольного регулювання сягають сивої давнини. На думку ряду дослідників антимонопольне законодавство бере свій початок від декретів римських імператорів, які намагалися боротися зі спекулятивними монополіями шляхом встановлення твердих цін на певні види товарів. Першим антимонопольним законом загального характеру, де, зокрема, вперше був використаний термін “монополія”, прийнято вважати конституцію про ціни імператора Зенона (483 р. н.е.) [11].

В середньовіччі антимонопольне регулювання здійснювалося на підставі загальних правил звичаєвого права. Перші прояви монополістичної діяльності з'явилися в Англії в середині XV сторіччя і зразу ж стурбували суддів. Відношення до обмежень свободи торгівлі було чітко виражене відомим юристом сером Едвардом Коуком у

формулі: “правило, згідно з яким уся торгівля або транспорт передаються до рук однієї особи чи компанії і виключається можливість участі в цьому інших осіб, є незаконним”. Саме під впливом таких поглядів у 1623 році англійський парламент ухвалив “Статут про монополії” – перший в історії законодавчий акт, який заборонив всі існуючі монополії в країні [15].

Традиційно виділяють дві моделі конкурентного законодавства: американську та європейську.

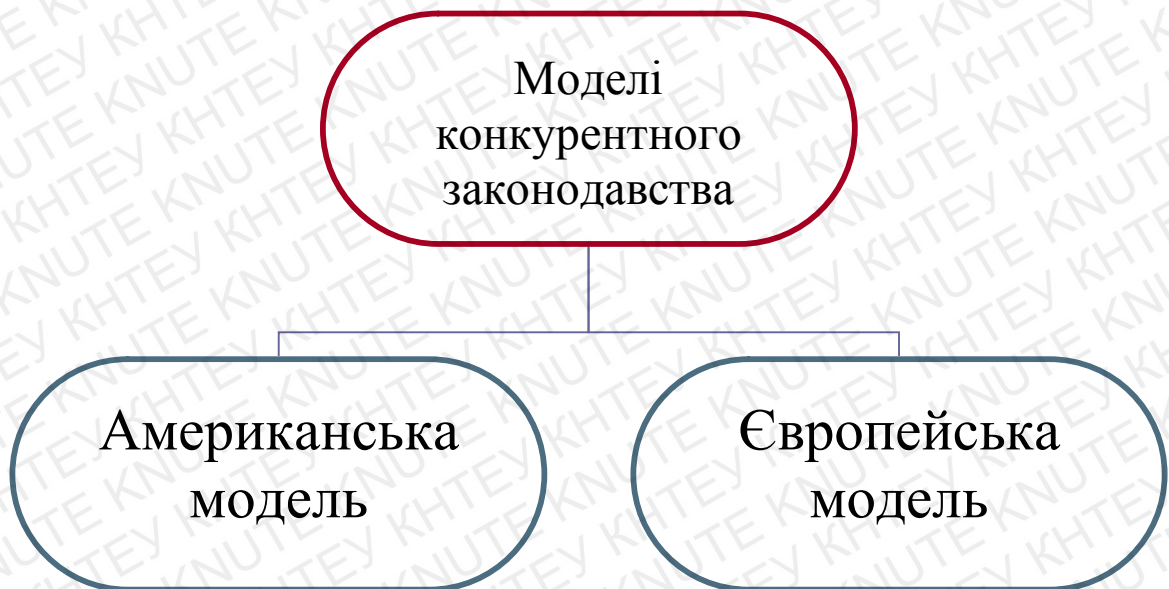

Рис. 1.3. Моделі конкурентного законодавства

В американській моделі антитрестівське законодавство спрямоване на заборону монополій, включає також низку норм з захисту від недобросовісної конкуренції. В європейській моделі законодавство спрямоване на боротьбу зі зловживаннями монополістичного характеру та забезпечення контролю за діяльністю монополій, співіснує з законодавством з захисту від недобросовісної конкуренції. Розглянемо кожен з цих моделей окремо.

В Америці після закінчення громадянської війни відбувалося швидке зростання кількості корпоративних підприємств і їх спробами ліквідувати конкуренцію на ринку.

Деякі з штатів намагалися врегулювати процес корпоратизації шляхом прийняття рішень про незаконність окремих корпоративних утворень та шляхом прийняття законів, що забороняли монополії.

Перший в Америці закон штату, який забороняв монополії, був прийнятий у штаті Алабама у 1877 році. На загальнодержавному рівні уряд США визнав цю проблему в 1887 році, коли був прийнятий закон “Про торгівлю між штатами”. У 1890 році був прийнятий перший федеральний антимонопольний Закон “Про захист торгівлі та комерційної діяльності проти незаконних обмежень та монополії” (“An Act to Protect Trade Commerce against unlawful Restrain and monopolies”), більш відомий як закон Шермана [16].

У цьому законі були сформульовані два головних принципи американського антитрестівського права – принцип заборони та принцип (правило) “розумного підходу” та наданий уніфікований перелік дій, які завдають або можуть завдати шкоди конкуренції. Акт Шермана передбачав, що трести, які монополізували галузеві ринки, слід розформувати, замінивши їх децентралізованими, керованими, конкуруючими між собою підприємствами. Цей нормативний документ забороняв монополізацію будь-якої галузі торгівлі та передбачав перелік покарань, які можна було застосувати до монополістів, — від грошових штрафів до кримінальної відповідальності. Цей наріжний камінь антитрестового законодавства, на перший погляд, прямо стосується суті справи.

Суть закону втілено в двох основних пунктах. Параграф 1: будь-яка угода, об'єднання у формі тресту або в іншій формі, або таємна змова, що мають на меті обмеження виробництва або торгівлі між декількома штатами або з іноземними державами, сьогодні оголошуються незаконними. Параграф 2: будь-яка особа, яка буде або спробує монополізувати, або об'єднатися, або змовитися з якою-небудь особою або особами, щоб монополізувати яку-небудь частину виробництва або торгівлі між декількома

штатами або з іноземними державами, вважатиметься винним в скоєнні злочину [17, с. 74].

Результатом ухвалення цього закону стало перетворення монополії і "обмежень торгівлі" — наприклад, таємних змов у області ціноутворення або розподілу ринків між конкурентами — в кримінальні злочини проти федерального уряду. Згідно із законом Шермана як міністерство юстиції, так і сторони, що постраждали від підприємницьких монополій, могли пред'явити їм позов. Фірми, викриті в порушенні закону, за рішенням суду могли бути ліквідовані; або могли видаватися судові розпорядження, що забороняють ті види діяльності, які визнавалися незаконними даним актом. Проте, перші ж судові тлумачення закону Шермана виявили серйозні сумніви у його ефективності, стало ясно, що потрібне більш точне формулювання антитрестових настроїв уряду [18].

Дійсно, ділове співтовариство саме прагнуло до більш чіткого формулювання того, що є законним або незаконним. Акт Шермана ряснів вельми туманними, поверхневими формулюваннями. Невдало були визначені навіть основні поняття, такі як "трест", "монополізація або спроба монополізації", "монополістичне об'єднання", "обмеження торгівлі". Цей Акт не був досконалим [19].

З огляду на це Конгрес США в 1914 р. ухвалив у 1914 році двох нормативних актів: Закону Клейтона (The Clayton Act) та Закону "Про Федеральну торгову комісію" (The Federal Trade Commission Act), які розширили та вдосконалили антитрестівське законодавство США.

Перший з них заборонив цінову дискримінацію, тобто встановлення продавцем різних цін для різних покупців за умови, що відмінності в цінах не зумовлені різними витратами; інший — передбачав створення комісії для реалізації Акт Клейтона. При впровадженні цих законів виникла низка проблем, оскільки покупці звертались до продавців з проханням продати для них товари за спеціальними цінами. Наступні параграфи закону Клейтона були покликані підсилити і уточнити сенс закону Шермана: параграф 2

оголошує поза законом цінову дискримінацію покупців, коли така дискримінація не виправдана різницею у витратах. Параграф 3 забороняє виняткові, або "примусові", угоди, відповідно до яких виробник продавав би якийсь товар покупцеві тільки за умови, що останній купує інші товари у того ж самого продавця, а не у його конкурентів. Параграф 7 забороняє придбання акції конкуруючих корпорацій, якщо це може призвести до ослаблення конкуренції. Параграф 8 забороняє формування директората, коли керівник однієї фірми є також членом правління конкуруючої фірми — в великих корпораціях, де результатом було б зменшення конкуренції [20].

Федеральна торгова комісія (ФТК) була створена з п'яти членів і на неї була покладена відповідальність за проведення в життя антитрестових законів, і закону Клейтона особливо. ФТК була наділена владою розслідувати нечесні конкурентні дії за своєю власною ініціативою або на вимогу фірм, що понесли збиток. Комісія могла влаштовувати публічні слухання за такими позовами і при необхідності видавати заборонні розпорядження в тих випадках, коли були розкриті "нечесні методи конкуренції в комерційній діяльності". У 1936 р. цей закон був доповнений Актом Робінсона — Патмана, що забороняв покупцям погоджуватися на заздалегідь дискримінаційні ціни. У 1950 р. Конгрес додатково ухвалив Акт Селлера — Кефопера, що заборонив придбання акцій чи майна іншої фірми з негативними наслідками для "будь-якої лінії комерції". Внаслідок цього всі горизонтальні та вертикальні злиття і злиття конгломератів залежали від антимонопольного законодавства. Цей закон вніс поправку до параграфа 7 закону Клейтона, який, як ви пам'ятаєте, забороняє фірмі набувати акцій конкурентів, якщо таке придбання ослабило б конкуренцію. Фірми могли обійти параграф 7 шляхом придбання речовинних елементів активів (основних виробничих фондів і устаткування) конкуруючих фірм, а не їх акцій. Закон Селлерам — Кефопера закрит цю лазівку, заборонивши одній фірмі набувати речовинних елементів активів іншої фірми, коли результатом було б ослаблення конкуренції. Антимонопольне законодавство США

передбачало також певні винятки щодо застосування. Так, не поширювалися акти Шермана і Клейтона на діяльність профспілок у сфері страйків, на фермерські кооперативи в разі продажу ними сільськогосподарської продукції тощо. Таким чином, усі ці акти регулюють конкуренцію в США майже 100 років, донині зберігаючи чинність [21].

В Європі конкурентне законодавство розвивалося в іншому напрямку. Якщо в Америці на перший план виходили проблеми подолання монополістичних тенденцій, в Європі основна увага приділялася створенню законодавчих засад захисту від недобросовісної конкуренції. При цьому в різних країнах обиралися зовсім різні підходи. Якщо в інших галузях законодавства найкращий захист може бути забезпечений лише шляхом прийняття спеціального нормативного акту, то правовою базою для припинення недобросовісної конкуренції може бути як загальна норма в сфері цивільних правопорушень, так і докладні правила, що закріплені в спеціальному законодавчому акті.

Вперше в Європі законодавство про обмежувальну підприємницьку практику з'явилося в Німеччині у 1923 році, коли був прийнятий урядовий "Декрет про зловживання економічною владою". Декретом був легалізований спеціальний правовий статус монопольних утворень, хоча картелі не були заборонені. Державне втручання в економіку допускалося лише тоді, коли монопольні утворення своїми діями створювали загрозу економіці в цілому або суспільному добробуту.

У 1924 та 1925 роках відповідне законодавство з'явилося у Норвегії та Швеції. У цих країнах діяло правило відповідно до якого: "комерційні і промислові об'єднання та угоди, які мають на меті обмежити "вільну дію конкуренції", визнавалися дійсними за умови їх реєстрації".

На відміну від антитрестівського законодавства США в законодавствах країн Європи діяльність монопольних утворень не заборонялася, а лише підлягала контролю з боку держави.

В Європі головував принцип, згідно з яким монополні утворення визнавалися явищем природнім і навіть необхідним для розвитку економіки, їх діяльність не можна забороняти, а можна лише контролювати і регулювати, якщо картелі своїми діями будуть завдавати шкоди економіці та суспільному добробуту[11].

Після закінчення другої світової війни майже всі країни Європи стикнулися з проблемою розширення обмежувальної ділової практики в зруйнованих національних економіках. Саме це призвело до того, що у Франції, Голландії, Данії почало створюватися спеціальне антимонопольне законодавство. Підкреслимо, що як і до війни антимонопольне законодавство Європи було спрямоване головним чином на регулювання і контроль за монополістичними процесами, а не на їх заборону.

Розглянемо конкурентне законодавство Європи окремо на прикладі кожної країни.

Вперше юридичні засоби у боротьбі з негативними проявами конкуренції почали використовувати у Франції. Тут раніше, ніж в інших країнах, концентрація капіталу досягла розмірів, що дозволили негативним проявам у господарській діяльності стати чинником, який гальмує розвиток економіки. Спеціальне законодавство у цій галузі було ще відсутнє. Французькі суди використовували для цієї мети статтю 1382 Цивільного кодексу Франції, згідно з якою всіляка навмисна дія, що заподіяла збиток іншому суб'єкту, зобов'язує виконавця до відшкодування завданого збитку[22].

Оскільки у статті не йшлося про боротьбу з непорядною конкуренцією, французькій судовій практиці довелося стати на шлях власної правотворчості та розробити поняття "зловживання правом", що дозволило непорядні конкурентні дії вважати порушенням чужого суб'єктивного права.

Наведеної теоретичної конструкції дотримується сучасне французьке законодавство про конкурентну та антимонопольну практику. Так, в

Ордонансі № 86-1243 від 1 грудня 1986 року "Про свободу цін та конкуренції" є спеціальний розділ "Про антиконкурентну практику".

Стаття 7 цього нормативного акту забороняє узгоджену діяльність, угоди, спілки або коаліції, якщо вони мають на меті або можуть стати перепорою, обмежити або порушити конкуренцію на ринку у разі, якщо вони:

- обмежують доступ інших підприємств або обмежують свободу їх конкуренції;
- стають перепорою встановленню вільних ринкових цін, штучно викликають їх зростання або падіння;
- обмежують або ставлять під контроль виробництво, ринки збуту, капіталовкладення або технічний прогрес;
- призводять до розподілу ринків збуту або постачання.

На цих же умовах одному підприємству або групі підприємств забороняється зловживати:

- домінуючим становище на ринку якого-небудь товару;
- економічною залежністю, в якій знаходиться клієнт або постачальник, що не дозволяє користуватися правом вибору.

Такі дії є протиправними. До них закон відносить відмову у продажу, у примушуванні до так званого зв'язаного продажу.

Французьке законодавство надає державним органам широкі повноваження щодо оперативного впливу на антиконкурентну діяльність на ринках будь-яких товарів [23].

Шляхом рецепції французького законодавства пішло законодавство більшості західноєвропейських країн (Італія, Бельгія, Голландія та ін.).

Важливою ознакою, яка дозволяє кваліфікувати господарську діяльність як антиконкурентну, в європейських країнах вважається домінуюче становище на ринку певного товару. Так у Франції підприємство вважається монополістом, коли воно займає домінуюче становище на одній чверті ринку

відповідного товару, у Німеччині – до третини ринку товару або не менше ніж дві третини загального обсягу обігу цього товару на ринку.

У Німеччині державним регулюванням ринкових відносин, яке веде до пом'якшення негативних наслідків надмірної монополізації, займаються так звані органи у справах картелів. До них відноситься Комісія з монополій, створена для надання висновків про концентрацію підприємств у Німеччині.

Антимонопольне законодавство Німеччині займає проміжне положення між двома системами антимонопольного законодавства. Значним імпульсом у розвитку антимонопольного законодавства Німеччини стало затвердження там вільної ринкової економіки в післявоєнний час [24].

У 1957 році був прийнятий Закон проти обмежень конкуренції, який у отримав скорочену назву картельного закону, що не зовсім точно відображає його зміст, оскільки він покликаний регламентувати обмеження конкуренції не тільки у формі картелів.

В даний час Закон діє в редакції 1989 року. Вступивши в силу 1 січня 1990 р., він так тепер і датується. Слід зазначити, що Картельний закон базується на двох принципах: принципі заборони і принципі контролю і регулювання монополістичної діяльності.

Як і в США, він забороняє певну категорію угод, наприклад картельні договори. Однак ці заборони супроводжуються численними винятками, які значною мірою нейтралізують принцип заборони монопольної практики. Так, якщо Закон Шермана оголошує незаконним висновок будь-якого договору, що обмежує торгівлю, то Картельний закон Німеччини визнає недійсним виконання картельних договорів. Крім того, на відміну від горизонтальних конкурентних обмежень, вертикальні обмеження формально не заборонені. Вони підлягають адміністративному контролю з метою попередження антиконкурентної практики [11].

В Угорщині 1984 року замість Закону від 1923 року про непорядну конкуренцію було прийнято Закон "Про заборону непорядної господарської діяльності" [25].

Відповідно до цього закону юридичним і приватним особам заборонялося здійснювати господарську діяльність способом, який порушує законні інтереси конкурентів та споживачів Тут малися на увазі заборони:

- на непорядну конкуренцію (порушення доброї репутації конкурента, вилучення товару з обігу з метою впливу на ціну тощо);
- на обмеження господарської конкуренції (визначення цін та розподіл ринку, застосування незрівнянно нижчих цін порівняно з діючими цінами на однакові або подібні товари);
- на зловживання перевагою сил у галузі господарства (змова у договірних відносинах необґрунтованої переваги, вплив на іншу сторону з метою нездійснення нею своїх законних претензій, вплив на господарські рішення конкурента з метою отримання необґрунтованої переваги);
- на введення споживача в оману щодо властивостей та якості товару;
- на продаж товару з примусовим асортиментом.

Усі суперечки, що улягають цьому закону, були підсудні обласному (столичному) суду. Суд міг ухвалити рішення про зупинення порушником дій, надання задоволення постраждалій стороні у вигляді заяви про знищення товару, виготовленого шляхом правопорушення, відшкодування збитків потерпілому, стягнення штрафів.

Контроль за дотриманням цього закону покладалася на міністерство, яке здійснює нагляд за ринками (орган, що мав загальнодержавну компетенцію). Це міністерство мало право забороняти продовження якої-небудь дії, що порушує закон.

В Японії антимонопольне законодавство почало розвиватися після другої світової війни (на відміну від законодавства про захист від недобросовісної конкуренції) під впливом американського антитрестівського законодавства[26].

Першим нормативним актом, який врегулював відносини у сфері конкуренції став Закон 1947 року “Про заборону приватної монополії та забезпечення вільної торгівлі” [27].

Цей закон визначає діяльність держави щодо запобігання монополізму та розвитку конкуренції. Мета його заборонити приватну монополію, нечесне укладання угод та несправедливі засоби угод, запобігти надмірній конкуренції економічної могутності, виключити нечесне обмеження виробництва, техніки, реалізації, цін та інших засобів, стримування підприємницької діяльності й тим самим спонукати до справедливої та вільної конкуренції, стимулювати прояви підприємницької ініціативи, розвивати підприємницьку діяльність.

При цьому під приватною монополією розуміється ситуація, коли підприємець самостійно або за домовленістю з іншими підприємцями обмежує реальну конкуренцію у сфері встановлених торговельних відносин усупереч громадським інтересам за допомогою контролю або усунення яким-небудь засобом інших підприємців. Під нечесним обмежуванням угод розуміється діяльність підприємців (угоди, домовленості тощо) щодо визначення, зберігання або підвищення цін, обмеження кількості техніки, обладнання, товарів, партнерів за угодами, наслідком чого є обмеження підприємницької діяльності, конкуренції у сфері торговельних відносин.

Зазначений закон детально визначає ситуації, які оцінюються як монополійні, а також перелік угод, які відносяться до несправедливих (нечесних). Монополією визначається така ситуація, за якої перевищується встановлений державою обсяг випуску певних товарів та послуг, частка одного підприємця перевищує половину ринкового обігу того чи іншого різновиду товарів чи послуг, або частка для двох підприємців разом – відповідно три чверті; ціни на товари та послуги, що надаються цим підприємцем, значно підвищуються або незначно знижуються впродовж значного часу [28].

В останньому випадку встановлюють, чи має місце отримання такого відсотку прибутку, який значно перевищує відсоток прибутку, що визначається державним указом для галузі, до якої належить цей підприємець. Визначають також, чи не завищені витрати керівництва та реалізації у порівнянні із загальноприйнятими у цій сфері підприємницької діяльності.

Для виявлення всіх цих обставин необхідний постійний скрупульозний облік та порівняльний аналіз обсягової інформації державними органами, аналітико-оціночної системи, яка функціонує постійно. Для реалізації вимог цього закону в Японії створений спеціальний державний орган – Комітет по справедливих угодах.

Держава на підставі розглядуваного закону контролює міру монополізму та здійснювані угоди на предмет їх чесності у таких питаннях господарського життя Японії, як міжнародні угоди та договори; створення підприємницьких об'єднань; володіння акціями; сумісництво службових осіб, об'єднання та злиття компаній; успадкування підприємницьких справ; угоди про підвищення цін; відшкодування збитків, заподіяних приватною монополією або нечесною угодою [29].

Законодавством Японії визначені також випадки, коли розглядуваний закон не застосовується або його застосування обмежене. Перш за все це стосується галузей природної монополії: електричної, газової промисловості та ін. Це також стосується і таких дій, які регулюються законами про авторство, патенти, практичне використання винаходів торговельної марки. Обмежується дія проти монопольного закону стосовно депресійних картелів, створюваних для вирівнювання співвідношення попиту і пропозиції, а також раціоналізаторський картелів, мета яких – покращення тактики, підвищення якості, зменшення собівартості, підвищення продуктивності праці [30].

Комітет по справедливих угодах підлеглий безпосередньо прем'єр-міністру. Закон про заборону приватної монополії та забезпечення чесних угод детально визначає перелік підвідомчих комітету справ, його структуру

тощо. До обов'язків Комітету, крім контрольної функції, входять розслідування випадків порушення закону, прийняття рішення про відкриття судового процесу, уплати штрафу.

За порушення антимонопольного законодавства, а також не виконання рішень та вимог Комітету по справедливих угодах і суду законом передбачені для винних осіб покарання у вигляді штрафів та позбавлення волі. Залежно від різновиду злочину штрафи можуть досягати 5 млн. ієн, а позбавлення волі з примусовою працею – 3 років. У випадку подання неправдивої інформації експертом або свідком строк позбавлення волі сягає 10 років. В Японії існує правило подвійного покарання, коли крім винної особи штрафом карають і юридичну особу, чий інтереси репрезентує винний [31].

Треба зауважити, що в дечому японський закон був набагато жорсткішим, ніж американський. Так, наприклад, було заборонено створювати холдінгові компанії, також підлягали реформуванню державні конгломерати, заборонялося злиття та переплетення директорів, картелі та інші види узгоджених дій [11].

Відповідно до змін були легалізовані картелі, зняті майже всі обмеження на злиття компаній. Проте, пізніше під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів законодавці знов змушені були вводити обмеження на діяльність монопольних утворень: були введені нові податки на монопольні утворення, а також вводився обов'язковий розподіл монопольних утворень в певних галузях промисловості.

У Польщі був прийнятий Закон "Про протидію монополістичним діям у народному господарстві" від 28 січня 1987 року. Закон регулював прядок об'єднання господарських одиниць, класифікованих як монополістичні, міри відповідальності за порушення закону.

Функція контролю за забезпечення дотримання антимонопольного закону була покладена на Міністерство фінансів, яке називалося

"антимонопольним органом". При ньому на правах консультативного органу була створена Рада з питань протидії монополістичним діям [32].

Рішення про визнання тих чи інших дій монополістичними приймав антимонопольний орган. Він мав право заборонити укладання монополістичних угод, вносити протест стосовно об'єднання господарських одиниць, якщо це спричиняло обмеження конкуренції і розвиток монополії, звернутися до засновницького органу про розділ підприємства-монополіста, визначити розмір штрафу за порушення закону [33].

У Великобританії законодавство про конкуренцію складається з чотирьох законів, так званих "Актів парламенту": Акт про добросовісне підприємництво (1973 р.), що регулює процеси монополізації та злиття підприємств; Акта щодо обмежувальних підприємницьких практик (1976 р.), він поширюється на угоди між особами чи компаніями, що можуть обмежити свободу самостійних дій підприємців; Акта про перепродажні ціни (1976 р.), спрямований проти спроб нав'язування мінімальних цін, за якими товари можуть перепродаватися; Акта про конкуренцію (1980 р.), що стосується антиконкурентної практики. Крім цього, конкурентна політика Великобританії керується єдиними конкурентними правилами, встановленими для країн Європейського союзу [34]. Комісія з монополій та злиттів здійснює дослідження і доповідає з питань, які доручає державний секретар з торгівлі та промисловості чи генеральний директор відомства, але вона не має права розпочати дослідження з власної ініціативи. У британському законодавстві монополією вважається така ситуація, коли компанія чи їх група здійснює на ринку не менш ніж 25% поставок чи закупок. Відомство з добросовісного підприємництва здійснює спостереження за британськими ринками і розглядає звернення щодо зловживання монополістичним становищем, які надходять до нього. Якщо генеральний директор відомства доходить висновку, що є зловживання монополістичним становищем, то він передає справу в комісію з монополій і злиттів уже для офіційного вивчення. Комісія проводить дослідження і

надсилає відповідь державному секретареві. Державний секретар може видати розпорядження про припинення антиконкурентних дій або просити генерального директора взяти в порушників зобов'язання про припинення цих порушень [35]. Згідно з Актом про конкуренцію антиконкурентними діями вважаються такі, які передбачають обмеження конкуренції або її запобігання. Слід зазначити, що на одних ринках певні дії можуть вважати такими, що прийнятні з точки зору конкуренції, тоді як на інших вони є неприйнятними. Все залежить від конкретної ситуації, саме це характеризує конкуренцію як селективний інструмент регулювання ринку. Законодавство Великобританії ні не стимулює, ні не перешкоджає злиттю, тобто воно займає нейтральну позицію до того моменту, поки не встановлюється відповідність чи невідповідність цього заходу суспільним інтересам. Разом з цим воно не вимагає, щоб компанії обов'язково інформували про злиття, які вже відбулися чи очікуються. Проте на практиці компанії вважають за краще інформувати про це відповідні державні органи. Таким чином, законодавство забезпечує високий рівень відповідальності суб'єктів господарювання за порушення вимог щодо забезпечення конкуренції [11]. Слід відзначити і таку британську специфіку: згаданий механізм не поширюється на надання послуг; відсутні заборони щодо максимальної ціни, за якою дилер може продавати товари; дозволяється рекомендувати перепродажні ціни.

Висновок до розділу 1

Монополією є ситуація на ринку, коли єдине підприємство (фірма) є продавцем певного товару, який не має замінників. Необхідність ефективного захисту та розвитку конкуренції та протидії зловживань монополістичними утвореннями вимагає розроблення і реалізації дієвої державної конкурентної політики, основними цілями якої в національній економіці повинні бути: досягнення економічної ефективності та економічного зростання; зростання добробуту споживача і захист його прав при оптимальному розподілі ресурсів; захист прав малих підприємств від великих економічних об'єднань; захист економічних свобод; забезпечення рівноправного і справедливого участі суб'єктів економічних відносин на ринку. Також одним з найважливіших аспектів державного регулювання економіки є розробка та прийняття антимонопольного законодавства, так як монополії можуть негативно впливати на економіку.

Зазначені тенденції в економіці призвели до виникнення антимонопольного законодавства, яке посідає значне місце в економіці та праві і виступає одним із способів державного регулювання економіки. Сучасна світова практика регулювання діяльності монополій базується на двох моделях конкурентного законодавства: американській та європейській. В американській моделі антимонопольне законодавство спрямоване на заборону монополій та включає низку норм з захисту від недобросовісної конкуренції. В європейській моделі законодавство спрямоване на боротьбу зі зловживаннями монополістичного характеру та забезпечення контролю за діяльністю монополій, співіснує з законодавством з захисту від недобросовісної конкуренції.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МОНОПОЛІЙ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

2.1. Оцінка рівня та наслідків монополізації економіки України

Дослідження закономірностей ринкової поведінки монополій дає підстави стверджувати, що монополії як господарські організації відіграють вагомую роль у соціально-економічному розвитку будь-якої країни. При цьому варто зазначити, що процес монополізації має як позитивні так і негативні наслідки для функціонування економіки країни.

Позитивним є те, що у великих, стійких підприємств та їх об'єднань більше можливостей розвивати сучасне виробництво, фінансувати потужні науково-дослідні лабораторії, отримувати нові наукові результати, впроваджувати новітню техніку і технологію, здійснювати перекваліфікацію робітників, а, отже, пристосовуватися до рівня розвитку продуктивних сил, до структурних зрушень в економіці [1].

Крім цього, монополія може впливати позитивно на ринок через поліпшення технології виробництва, бо монополіст має кращі можливості доступу до ресурсів (у тому числі й інтелектуальних) для розробки і впровадження заходів щодо поліпшення якості продукції та зниження затрат [36].

Оскільки дослідницька робота та реклама поглинають багато коштів, а їх результати нагромаджуються, успіхи породжують нові успіхи, а прибутки – ще більші прибутки.

Тому представники дрібного підприємництва заявляють, що вони не завжди можуть ефективно конкурувати з такими фірмами. Інакше кажучи, дослідницьку роботу у промисловості може осилити лише велике виробництво, переваг якого позбавлені дрібні підприємства.

Крім того, монополія, використовуючи фактор масового виробництва, сприяє економії на витратах факторів виробництва, забезпечує споживачів

дешевими товарами. Таким чином, можна підсумувати, що монополії, реалізуючи переваги великого виробництва, забезпечують економію суспільних витрат виробництва й обігу.

Та, на жаль, позитивні риси є не єдиними характеристиками монополій. Перша негативна риса монополій - повний контроль над цінами. Монополії встановлюють надто високі ціни порівняно з цінами, що утворюються на основі суспільних граничних витрат. Покупці змушені купувати товари за цінами вищими, ніж за умов конкурентного ринку і тому вони отримуватимуть надто мало продукту за свої гроші. Це зростання цін спостерігається головним чином на внутрішньому ринку, і складається ситуація, коли на внутрішньому ринку ціни вищі, ніж на зовнішньому. Для закріплення такого становища створюється, хоч і невеликий, проте штучний дефіцит на товари чи послуги.

Наведемо приклад. Невеличке місто Горохів на Волині, населення якого – в межах дев'яти тисяч жителів обслуговує на район лише три заправки. І дві з них – національна мережа автозаправних комплексів «WOG». Як зазначається у статті, станом на 18 жовтня 2018 року, українські АЗС укотре синхронно підняли ціни на пальне. Вартість літра бензину упевнено переступила позначку у 35 гривен. Жителі міста повідомляють, що у їхньому маленькому містечку пальне на 3–5 гривень за літр дорожче, ніж у Луцьку, Берестечку та навіть у Києві.

І поки влада і паливні магнати перекидають вину одне на одного, в заручниках у ситуації опинилися прості люди, які вимушені платити гроші за бензин, геть не відповідні їхнім прибуткам. От і маємо високі ціни та монополію найбільших імпортерів – головних гравців на ринку пального в Україні[37].

Ще одним негативним наслідком діяльності монополій може бути її неефективність. З одного боку, масштаби монополії дають змогу виділяти значні кошти на проведення наукових досліджень та розробку нових технологій. Це, як правило, не під силу дрібним виробникам на

конкурентному ринку. Більшість сучасних відкриттів дійсно зроблено за участю монополій. Але у монополіста немає постійних стимулів до науково-технічного прогресу, тому ніщо не спонукає його до ефективності [38].

Загроза монополії полягає в тому, що там, де панують монополісти, зникає вільна конкуренція, тобто припиняється суспільний вплив на виробництво. Однак не можна забувати про ще одну загрозу для конкуренції – природні монополії.

Ще одним негативним аспектом діяльності монополії є те, що монополіст має можливість проводити цінову дискримінацію. Вона відбувається тоді, коли певний продукт реалізується більше, ніж за однією ціною, і ці відмінності не пов'язані з відмінностями у витратах. Продавець-монополіст може застосовувати цінову дискримінацію до різних груп покупців.

Монополія веде до гальмування науково-технічного прогресу. Послабивши конкуренцію, монополія створює тенденції до стримування запровадження технологічних новинок, уповільнення нововведень. Монопольне становище і ті вигоди, що з нього випливають, послаблюють стимули до постійного вдосконалення виробничого процесу, до зростання його ефективності [1].

Розглянемо структурні передумови конкуренції в економіці України. Потрібно підкреслити, що Антимонопольний комітет України щорічно у своїх звітах аналізував конкурентне середовище на ринках, у відсотках відображаючи стан конкуренції [39].

Починаючи з 2010 року Комітет мав дані стосовно стану монополізованих ринків, ринків з одноосібним та колективним домінуванням та ринків з конкурентною структурою. Проте з 2016 року та приходом нового керівництва було прийнято рішення про трансформацію звітності в Комітеті.

Перш за все звертає на себе увагу відсутність систематизації тексту окремих розділів, їх переобтяженість цитатами з законів та інших

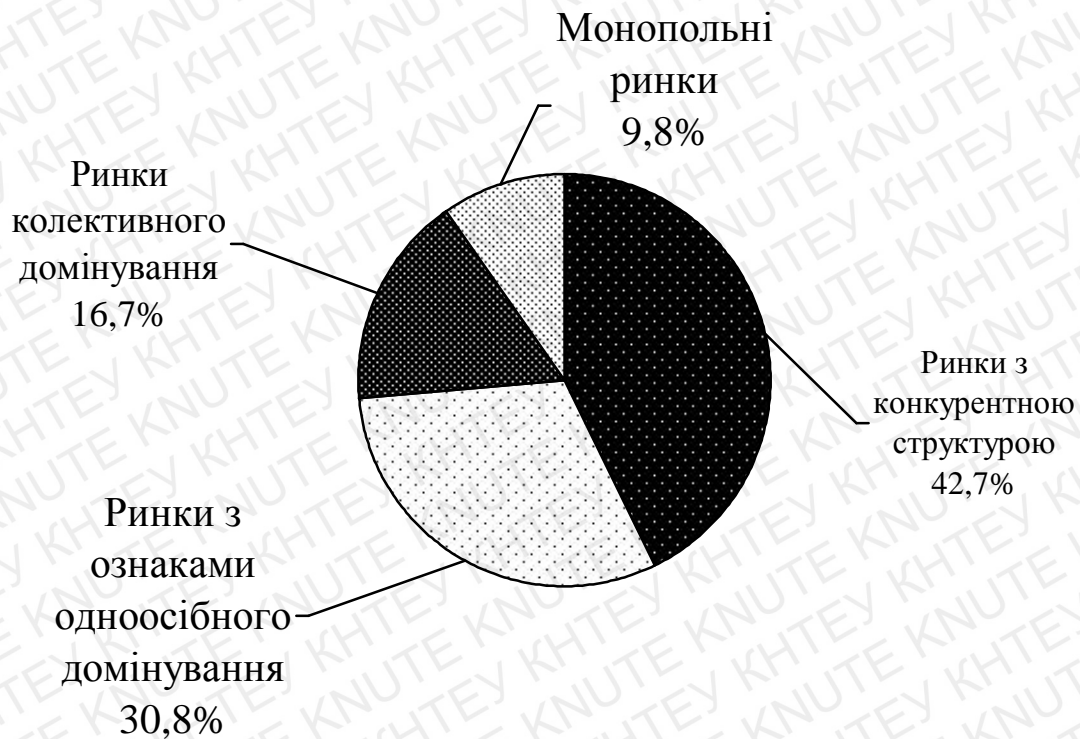
нормативних документів, великою кількістю деталей технологічних особливостей функціонування ринків.

Малозначущі проблеми описуються детально, а про справжні, першочергові проблеми навіть не згадується. Насторожує відсутність розділів щодо практики припинення конкретних видів порушень у їх динаміці за ряд років.

Така інформація розсипана по окремих товарних ринках, бо звіт складається з галузевих розділів. І головне, мало описуються заходи АМК щодо попередження та припинення порушень, застосування реальних покарань. У якості таких заходів, часто, розглядається участь у різних нарадах, конференціях, надання рекомендацій порушникам і органам влади. Не завжди зрозуміло, яким же був остаточний результат роботи по припиненню порушень.

Голова Антимонопольного комітету України Юрій Терентьев зазначив, що формат річного звіту є максимально подібним до минулорічного, який був принципово змінений: від статистики про кількість вжитих дій Комітет перейшов до аналізу стану основних ринків та ідентифікації проблем, що заважають їх розвитку. Головна увага приділяється тому, яким саме чином активні дії органів АМКУ призвели до вирішення таких проблем. Таким чином, можна простежити проблематику і пріоритети АМКУ із року в рік [40].

Структурні передумови конкуренції в Україні в 2015 році, % [39]

За даними звіту Антимонопольного комітету України за 2015 рік на ринки з конкурентною структурою припадало 42,7% загального обсягу продукції в Україні. На ринках колективного домінування або олігополії було реалізовано 16,7%. На ринки з ознаками одноосібного домінування – 30,8%.

В той же час на монопольних ринках частка загального обсягу товару склала 9,8%. Частка продукції реалізованої монополізованими ринками зменшилась на 2% в порівнянні з показником за 2014 рік, а на ринку конкуренції – на 4,8%. Водночас збільшилась частка ринків з домінуючими ознаками на 5,4%, а також збільшилась частка ринку олігополії на 1,3% [39]. З початку 2001 року аналіз тенденції зміни структурних передумов

конкуренції показує, що починаючи з розгортання світової економічної кризи (2008 р.) відбувається зменшення рівня конкуренції в економіці.

Таблиця 2.1

Динаміка структурних передумов конкуренції в Україні
у 2010 – 2015 рр. (%), [39]

Структура ринку	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Монополізовані ринки	8,5	7,2	7,2	7,5	12	9,8
Ринки, з ознаками домінування	30,7	27,6	25,9	29,9	16	30,8
Жорстка олігополія	12,5	15,4	17,7	16,9	25	16,7
Ринки з конкурентною структурою	48,3	49,8	49,2	45,7	47	42,7

Протягом 2010-2011 років причиною зменшення частки конкурентних ринків було розширення ринків олігополії, на яких конкуренція за деяких умов присутня. Але з 2012 року відбувається поступове збільшення часток ринків з ознаками домінування або монопольних ринків, на яких конкуренція майже відсутня. Різний режим оподаткування, надання субсидій чи привілеїв з боку держави або місцевих органів є причиною нерівних конкурентних умов. В результаті менш ефективні фірми перебувають в вигіднішому становищі, а ніж їхні більш спроможні конкуренти. Монополія придушує стимули користування досягнень науковотехнічного прогресу, що призводить до збільшення економічних витрат. Панування монополій призводить до втрачання цінами ринкової гнучкості. Також ціни менше реагують на зміни попиту і пропозиції і характеризуються низькою еластичністю [39].

Отже, дані звіту Антимонопольного комітету України за 2015 рік показали, що на ринки з конкурентною структурою припадало 42,7% загального обсягу продукції в Україні. На ринках колективного домінування

або олігополії було реалізовано 16,7%. На ринки з ознаками одноосібного домінування – 30,8%. В той же час на монопольних ринках частка загального обсягу товару склала 9,8%.

З аналізу даних структурних передумов конкуренції видно, що з 2012 року відбувається поступове збільшення часток ринків з ознаками домінування або монопольних ринків, на яких конкуренція майже відсутня. Різний режим оподаткування, надання субсидій чи привілеїв з боку держави або місцевих органів є причиною нерівних конкурентних умов. В результаті менш ефективні фірми перебувають в вигіднішому становищі, а ніж їхні більш спроможні конкуренти. Монополія придушує стимули користування досягнень науково-технічного прогресу, що призводить до збільшення економічних витрат. Панування монополій призводить до втрачання цінами ринкової гнучкості. Також ціни менше реагують на зміни попиту і пропозиції і характеризуються низькою еластичністю.

2.2 Організаційно – правові проблеми антимонопольного регулювання в Україні

З перших років своєї незалежності Україна намагається мінімізувати вплив монополій на економічний розвиток держави та створити передумови для створення ринкової економіки.

Однією з основних передумов побудови ефективного ринку є економічна конкуренція. Україна оголосила про перехід до ринкової економіки ще у 1991 році і головним методом боротьби з явищем монополізації було визнано приватизацію. Проте її наслідком стала зміна власника підприємства без зміни методів управління. Тобто, від державного власника монополія перейшла до приватного.

Одним з основних етапів реформування народного господарства після проголошення незалежності було становлення антимонопольного законодавства і відповідних державних органів. Проведення ефективної антимонопольної політики є одним з найважливіших завдань для України.

Поштовхом до створення національної системи регулювання і захисту конкуренції в Україні став проголошений на державному рівні курс на проведення економічних реформ ринкового спрямування, визначений в Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 року та Законом “Про економічну самостійність Української РСР” від 03.08.1990 року [41]. Перед державою постала проблема законодавчого забезпечення здійснення реформ як в економічній, так і в соціальній сфері.

Першим законом, спрямованим на розвиток і підтримання конкурентного середовища в Україні став Закон України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності” від 18.02.1992 року, який заклав правові основи обмеження і попередження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за додержанням норм антимонопольного законодавства[42].

Треба звернути увагу на те, що в Україні процес формування конкурентного законодавства розпочався, коли ще не склалися ринкові відносини, був лише проголошений курс на створення ринкової економіки за умови майже повної відсутності конкуренції на ринку (майже 60 років конкуренцію вважали явищем не сумісним з соціалістичним ладом), а також за умов панування державної монополії.

Саме тому на першому етапі розвитку конкурентне законодавство України було спрямоване, головним чином, на демонополізацію економіки та подолання наслідків монополізації ринку, а також створення умов для розвитку конкуренції. Зокрема, Верховною Радою України та Президентом України за період з 1993 – 1995 роки було прийнято низку нормативних актів, спрямованих на демонополізацію економіки і розвиток конкурентних засад в економіці[11].

Протягом періоду, що пройшов від часу здобуття незалежності, економіка України зазнала кардинальних змін, і вона отримала статус країни з ринковою економікою. У той же час в Україні в найбільш суспільно значущих сферах діяльності продовжують функціонувати державні природні монополії — стан ринку, при якому задоволення попиту найбільш ефективно в умовах відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва. Монополії в нашій країні унікальні. Коли у світі монополія проявляється лише у сфері виробництва, то в Україні вона охоплює майже усі. Це зумовлено діяльністю колишньої системи командного адміністрування Радянського Союзу.

На основі порівняльного аналізу функціонування цих двох монополій, ми можемо зробити висновки про їх відмінності. Основною відмінною рисою є їх зв'язок з роллю держави, щодо їх утворення. Також лідерство на ринках має різні умови. Важливо сказати, що між монополіями, які існували на різних етапах розвитку економіки є розбіжність в сприйнятті економіки монополій. Четверта причина полягає в масштабах діяльності монополій (табл. 2.2).

Порівняльний аналіз діяльності сучасної та радянської монополій

Сучасна монополія	Радянська монополія
Виникла з конкуренції ("знизу") Обмежується державою	Підтримувалась державою
Монополіст - переважно фірма-лідер НТП	Монополістом могло стати підприємство з будь-якою технічною базою
Ринкова економіка має на меті регулювання діяльності монополій	Командно-адміністративна система зміцнювала монополістичні структури
Охоплює лише виробництво	Охоплює всю економічну систему

З першого дня своєї незалежності Україна старається скороти вплив монополій на економічний розвиток держави і забезпечити умови для створення ринкової економіки. Найбільш вагомим завданням, що стоїть перед Україною є реалізація ефективної антимонопольної політики. Монополісти зловживають своїм монопольним становищем на ринку. Дії монополіста спричиняють неправомірне зменшення попиту або пропозиції і утворюють перешкоди для входження інших фірм у галузь. Через великі масштаби виробництва та інновації фірма-монополіст має привілеї у затратах на виробництво і збут товару[12]. Можливі обставини за яких обсяг випуску товару монополіста перевищує обсяг на момент конкуренції, при цьому ціна не є максимальною. В теперішній період глобалізації міжнародної економіки, монополісти змінюють конкуренцію та шукають інші способи, які повинні забезпечити перспективи для розвитку господарювання. Беручи до уваги те, що монополіст займає головну позицію на ринку, то він буде інтенсивнішим

в інноваційному плані, а також має вищі зарплати та схильність до інвестування, ніж під час конкуренції .

Визначення природної монополії висвітлено у ст. 1 Закону України «Про природні монополії » та ст. 28 Господарського кодексу України [43].

Згідно з Законом України «Про природні монополії» природна монополія - стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги) [44].

Діяльність, яка може регулюватися Законом України «Про природні монополії» стосується таких сфер, як:

- транспортування та розподіл нафти і нафтопродуктів трубопроводами;
- транспортування інших речовин трубопровідним транспортом;
- передачі та розподілу електричної енергії;
- Перевезення пасажирів та вантажу залізничним транспортом;
- контроль над повітряним рухом;
- централізованого постачання води та водовідведення;
- централізованого тепlopостачання
- захоронення побутових відходів

Можна виділити загальнодержавні ринки природної монополії:

- Послуги з передачі електричної енергії
- Користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами
- Універсальні послуги поштового зв'язку
- Послуги з надання в користування технічних засобів мовлення

- Радіозв'язок
- Інтернет
- Ринки послуг централізованого теплопостачання, водопостачання і водовідведення

Підприємства природної монополії в Україні наділені певними привілеями, а саме правом надання певних послуг і ціноутворення на них за гарантію задоволення потреб споживачів. Природні монополісти мають таку ринкову владу і суспільне значення, що всі інші ринки та суб'єкти господарювання змушені враховувати їхню поведінку у процесі прийняття управлінських рішень, адже продукція підприємств – природних монополістів використовується в усіх, без винятку, виробничих процесах та задовольняє першочергові потреби населення. Природні монополісти не схильні до запровадження інновацій, підвищення якості та збільшення обсягів продукції, саме тому постає необхідність їх державного регулювання [45].

В Україні, як у більшості країн, природні монополії наділені особливими привілеями в обмін на право уряду регулювати їхні дії з метою недопущення зловживання монопольною владою. До природних монополій належать підприємства: комунального обслуговування – електро-, газо-, водопостачання, зв'язку, кабельного телебачення, окремих галузей транспорту тощо. При цьому необхідно зауважити, що деякі нинішні галузі природних монополій – це результат радянської економічної політики, яку істотною мірою визначало прагнення концентрації виробництва [46].

Найбільш яскраві приклади – НАК "Нафтогаз України", ДП "Укрпошта", ДП "Укрзалізниця". Головною їхньою перевагою є те, що вони самостійно можуть встановлювати ціну на товари та послуги. Також для них було зменшено величину оподаткування, оскільки ці природні монополії належать до державного сектору економіки і створюють основну масу доходів.

Беручи до уваги міжнародний досвід, такі сфери, як виробництво електроенергії, видобування газу, нафти та їх транспортування, надання послуг із перевезення пасажирів і вантажів – можуть набагато краще функціонувати в умовах реальної конкуренції. В Україні комунальні підприємства створені для задоволення потреб жителів. Однак, їхня діяльність збиткова і на теперішній момент ці монополії переживають кризу, здолати яку можуть тільки за допомогою нових законів про місцеве самоврядування. Якщо встановити реальні ціни і тарифи на користування комунальних послуг, за допомогою яких можна позбутись збитковості, то це призведе до обурення серед споживачів [47].

А от «Укрзалізниця» існує на двох видах ринкової структури. Вона функціонує як і монополія, оскільки забезпечує соціальне населення залізничним видом транспортуванням, так і конкурентне підприємство, адже забезпечує вантажним та пасажирським перевезенням. Ця ситуація має негативний характер, бо за рахунок монополії немає стимулів для покращення якості послуг та необґрунтоване підвищення цін. А оскільки найбільшими споживачами послуг, які надають суб'єкти природних монополій, – громадяни, то на зміну ціни (підвищення) вони реагують природно, що призводить до зменшення попиту на ці послуги і в кінцевому результаті – на прибуток виробника [48].

Не маючи близьких конкурентів природний монополія отримує значну ринкову владу, а разом з тим і можливість зловживати нею. Відтак виникає необхідність у державному регулюванні діяльності природних монополій, метою якого є збалансування інтересів суспільства, природних монополій та споживачів і їхньої продукції, а основним об'єктом – ціна на продукцію природних монополій. Регулюючи державний орган повинен встановлювати такі ціни на продукцію природних монополій, які, по-перше, відшкодуватимуть понесенні ними витрати виробництва і, по-друге, забезпечуватимуть їм нормальний прибуток. Якщо більш високі ціни були б

не справедливими з погляду споживачів, то більш низькі ущемляли б інтереси виробників [49].

В Україні посилились процеси монополізації в авіаційній транспортній галузі, які негативно впливають на розвиток регіональних транспортних вузлів, транспортної системи в цілому, а також на соціальноекономічний розвиток регіонів країни. Галузь авіаційного транспорту є другою за рівнем монополізації в Україні після галузі видобутку та переробки нафти. Основною проблемою є боротьба з неприродною монополією в особі МАУ, яка утворилася на ринку авіаційних перевезень. Централізація ринку авіаційних перевезень України впливає на внутрішній ринок країни, на якому діють занадто високі тарифи, що наближаються до рівня тарифів на міжнародні перевезення. Вже протягом багатьох років обговорюється питання запровадження програми «Відкрите небо» в Україні, яка може стати дієвим інструментом у боротьбі з різними монополіями в авіаційній галузі, зокрема, авіаційних перевезень, постачання авіаційного палива, надання аеронавігаційних послуг та різних видів хендлінгового обслуговування. Програма «Відкрите небо» обумовлює рівну конкуренцію на ринку авіаційних перевезень, а вітчизняні перевізники значно поступаються іноземним як за рівнем сервісу, так і за рівнем оптимізації виробничо-фінансових показників, рівнем матеріальнотехнічної бази, системою управління, системою контролю якості та інших. Для пасажирів ця програма вигідна меншими тарифами на авіаперевезення. Крім того, змусить українських перевізників підвищити рівень сервісу під час перельотів, особливо у разі забезпечення своєчасної доставки пасажирів до пункту призначення. Важливим чинником залучення до України інших перевізників, що також вплине на розвиток конкуренції на ринку, має стати право аеропорту встановлювати на свій розсуд знижки на аеропортові збори. У світовій практиці ці знижки покликані мотивувати авіаперевізників до активнішої співпраці з аеропортом. В Україні найвигідніші умови завдяки пільгам і знижкам, володіння частотами отримують МАУ. Питання щодо їх

монопольного положення на ринку неодноразово ставало предметом розгляду на засіданнях АМКУ, але з роками ступінь домінування цієї авіакомпанії на ринку авіаперевезень тільки зростає [50].

Загалом рівень регулювання та контролю над природними монополіями в Україні низький. Причинами цього є:

- розбіжності поглядів різних органів влади в процесі регулювання монополій;
- відсутність тих чинників, які характеризують ефективність виконання покладених функцій на монопольні об'єкти;
- інституційні викривлення, що притаманні неусталеним господарським системам;
- відсутність інформаційної системи, яка б спонукала суб'єктів державного регулювання монополій до реалізації своїх рішень.

В Україні монополія сама по собі не становить порушення конкурентного законодавства. Порушенням є лише зловживання монопольним становищем у конкретній господарській практиці. Не може бути й мови про зловживання монопольним становищем, якщо велике підприємство (фірма) підвищує ефективність виробництва й активно впроваджує інновації [38].

Згідно ст. 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції», зміст явища зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку розглядається досить масштабно і не зводиться лише до зловживань цінового характеру. Хоча цінові зловживання трапляються часто, дуже поширені й інші види зловживань монопольним становищем на ринку, наприклад: дискримінаційні дії, спрямовані на здобуття переваг, пов'язаних з використанням існуючої ринкової влади; неправомірні скорочення пропозиції або попиту; істотне обмеження конкурентоспроможності суб'єктів господарювання або створення перешкод їхнього доступу на ринок (виходу з ринку) [51].

Як свідчать дані таблиці 2.3, кількість виявлених і припинених порушень у вигляді зловживань монопольним становищем, починаючи з 2010 року, має тенденцію до зростання. Так, у 2010 році таких порушень було 1063, у 2012 році – 1090, а у 2016 році - вже 1322 порушення [8].

Таблиця 2.3

Порушення законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді зловживань монопольним становищем у 2010-2017 роках [39].

Назва порушення	Рік							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Загальна кількість порушень законодавства України про захист економічної конкуренції	3271	4488	5820	7704	5341	4523	3072	2435
Зловживання монопольним становищем	1063	1936	1090	1184	2221	2169	1322	795

Переважає більшість порушень законодавства про захист економічної конкуренції в Україні, як показують дані табл. 2.3, є зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку і має саме ціновий характер, що стосується встановлення монопольно високих цін для всіх або окремих категорій споживачів, або дискримінаційних цін, що обмежує права окремих споживачів.

Такі порушення призводять до дестабілізації ринків, встановлення нерівних умов здійснення господарської діяльності, поглиблюють кризу неплатежів та інфляційні процеси, мають визначальний вплив на ціноутворення в інших галузях та заважають структурним змінам в економіці.

Найбільші штрафні санкції у 2016 році щодо порушень законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді зловживання монополюючим (домінуючим) становищем були накладені на :

- ПАТ «Газпром» - 85,97 млрд. грн. у справі про зловживання монополюючим становищем на ринку послуги з транзиту природного газу магістральними трубопроводами територією України як покупця;
- ТОВ «ТЕДІС Україна» - 431,2 млн. грн. у справах про зловживання монополюючим становищем на загальнодержавному ринку дистрибуції сигарет.

Статистика Антимонопольного комітету за 2016 рік показує, що із загального розміру штрафних санкцій (86 721,8 млн. грн.), накладених у 2016 році, майже 86 404,5 млн. грн. – за порушення у вигляді зловживань монополюючим становищем [39].

Найбільші штрафні санкції у 2017 році щодо порушень законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді зловживання монополюючим (домінуючим) становищем були накладені на :

- ДП «МА «Бориспіль» - 12,78 млн. грн. у справі про зловживання монополюючим становищем на ринку спеціалізованих послуг аеропорту «Бориспіль»
- ТОВ «Євротермінал» - 5,37 млн. грн. у справі про зловживання монополюючим становищем на ринку послуг, пов'язаних з обслуговуванням (обробкою) вантажних транспортних засобів, без оплати яких заїзд в Одеський морський торговельний порт є неможливим.

Відповідно діяльність Комітету з виявлення та припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції у 2017 році зосереджувалася на проблемі припинення зловживань монополюючим (домінуючим) становищем на ринках:

- житлово-комунального господарства (11,8% усіх припинених порушень);
- паливно-енергетичного комплексу (7,9% усіх припинених порушень);
- транспорт (3,2% усіх припинених порушень);
- охорони здоров'я та лікарських засобів (3,1% усіх припинених порушень).

Окремо виділимо ринок житлово-комунального господарства, адже в 2017 році парламент ухвалив закон, що дає старт новій реформі ЖКГ. Так, 9 листопада 2017 року Верховна Рада проголосувала за законопроект 1581-д "Про житлово-комунальні послуги", який є частиною реформування галузі, а саме, спрямований на демонополізацію ринку житлово-комунальних послуг. Нові положення дають власникам квартир інструмент, що дозволяє реально управляти своїм житлом, а також вирішувати, як вигідніше укласти договори з водоканалами і теплокомуненерго.

Законопроект позбавляє місцеві органи влади права встановлювати тарифи на низку послуг, що виділяються із комплексу послуг ЖКГ і плату за які формує загальний тариф по обслуговуванню багатоквартирних будинків. Серед таких послуг: переробка та захоронення побутових відходів, централізоване опалення, постачання холодної води та інші [52].

Зокрема, законопроект зачіпає цілий блок моделей відносин між людьми в багатоквартирному будинку і монополістами - водоканалами і теплокомуненерго. Експерти зазначають, що в цілому ВРУ прийняла законопроект, який вирішить багато проблем і дозволить структурувати відносини між усіма суб'єктами ринку житлово-комунальних послуг.

Цей закон передбачає нарахування пені за кожний день її прострочення, обмеження та припинення надання послуги в цілому. Він встановлює новий порядок укладення договорів на отримання комплексу житлово-комунальних послуг - водо-, газо-, тепло- електропостачання, вивезення сміття, послугу управління будинком тощо. Йдеться, зокрема, про регулювання відносин між

мешканцями і тими, хто надає житлово-комунальні послуги. Документ покликаний перевести ці відносини у ринкову площину і надати нові можливості співвласникам будинків. Закон впроваджує типові види договорів, які дозволять співвласникам будинків або окремим споживачам самостійно обирати модель постачання комунальних послуг у їх будинках. Так, вони зможуть домовлятися з компанією-управителем, яка буде надавати послуги, щодо вартості послуг.

Так само співвласники зможуть делегувати управителю частину функцій з управління спільним майном будинку.

Проте вказаний закон повинен був вступити в дію 10 червня 2018 року, але його довелося відкласти на рік - до 1 травня 2019 року (тобто після завершення опалювального сезону) через те, що уряд не встиг підготувати всі підзаконні акти [53].

Певні зрушення є і на ринку теплопостачання, який належить до природних монополій. Маємо на увазі досить значне питання теплопостачання міста Києва. Тепло та гарячу воду киянам подають Дарницька ТЕЦ, ТЕЦ-5, ТЕЦ-6 та котельні, яких у столиці понад 220. Чи не найбільшою проблемою теплопостачання столиці є монополія. Київ обслуговують ПАТ "Київенерго" (ТЕЦ-5, ТЕЦ-6, котельні), ТОВ "Єврореконструкція" (Дарницька ТЕЦ) та приватні котельні. Дарницька ТЕЦ опалює і подає гарячу воду лише 8% житлових будинків Києва, а найбільша частка припадає на ТЕЦ, підпорядковані "Київенерго"[54].

Отже, споживачі не можуть обрати постачальника тепла та гарячої води. Наприклад, якщо будинок перебуває у зоні обслуговування "Київенерго", змінити постачальника неможливо. У багатьох західноєвропейських країнах споживач може обирати постачальника тепла. Там ціну на послугу формує конкурентне середовище. Якщо постачальник не може надавати послугу через внутрішні труднощі, споживач-будинок одразу може підписати договір з іншою компанією і не залишиться без тепла та гарячої води.

Разом з тим, певні позитивні зрушення щодо розвитку ринку тепла вже є. Так, 21 березня 2017 року набув чинності Закон №1959 "Про теплопостачання". Він може сприяти розвитку цього сегменту, зокрема, щодо використання альтернативних джерел енергії заради заміщення газу [54].

10 липня 2018 року уряд затвердив план заходів з впровадження Концепції реалізації державної політики у сфері теплопостачання. Мета – підвищення якості надання послуг, створення умов для залучення інвестицій у галузь, покращення економічного стану та розвиток підприємств теплової енергетики. Так прокоментував схвалений Урядом проект розпорядження Віце-прем'єр-міністр – Міністр регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України Геннадій Зубко. Він наголосив, що теплопостачання – одна з основних систем критичної інфраструктури. «Весь комплекс заходів дозволить децентралізувати сферу теплопостачання. Концепція реформування теплопостачання спрямована на активізацію розроблення та впровадження на місцях регіональних програм модернізації систем теплопостачання. Разом з тим всі схеми теплопостачання населених пунктів з кількістю жителів більш як 20 тисяч осіб мають бути погоджені з Мінрегіоном, і міста вже надсилають до міністерства свої пропозиції», — зазначив Геннадій Зубко. План був розроблений Мінрегіоном спільно з міжнародними партнерами та експертами Світового банку. Реалізація Концепції передбачена трьома етапами. Зокрема, розроблення та прийняття НПА, направлених на вдосконалення регулювання відносин у сфері теплопостачання; держпідтримка та стимулювання галузі; створення умов для впровадження енергозберігаючих технологій, а також функціонування сфери теплопостачання за принципом самоокупності та беззбитковості[55].

Ситуація в Україні складна тим, що існує значна частка ринків, на яких суб'єкти господарювання можуть зловживати своєю владою. Так, за підсумками діяльності Антимонопольного комітету України у 2015 році, 9,8% загального ринку країни - це монополізовані ринки, 30,8% - ринки з ознаками домінування, 16,7% - ринки «жорсткої» олігополії [39].

Більшість сучасних негараздів, які мають місце в галузях природних монополій в Україні, зумовлені тим, що з самого початку економічних перетворень була проігнорована одна з головних умов реформування – система правового регулювання та законодавчого забезпечення цього процесу, яка має формуватись перед початком проведення радикальних реформ. Численні прогалини залишаються і в теоретико-методологічній базі. Зокрема, не визначені оптимальні форми цінового регулювання підприємств, не розроблена цілісна концепція реформування відносин власності та впровадження елементів конкуренції в цих галузях, не вивчені мотиви поведінки підприємств у процесі їх адаптації до ринкових умов господарювання, залишаються відкритими питання впровадження механізмів їх реструктуризації тощо [56].

Як відомо, у країнах з ринковою економікою правові системи регулювання природних монополій удосконалювались протягом багатьох років, тому вони є значно досконалішими порівняно з українським законодавством. Зважаючи на євроінтеграційні прагнення України і той факт, що Україна має статус "сусіда ЄС", неабиякий інтерес становить вивчення досвіду регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у країнах – членах Євросоюзу. Потрібно відмітити, що це саме той сектор економіки, де конкурентне законодавство ЄС широко розвивалось і значно вплинуло на конкурентну політику країн-членів.

Зазначимо, що термін "природна монополія" у країнах Європейського Союзу та інших країнах з усталеними ринковими відносинами був і залишається економічним терміном, а не юридичним. Основними проблемами, які розглядаються в контексті регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, є захист інших суб'єктів господарювання, населення від влади монополістів, а також питання про те, наскільки потрібно захищати природну монополію, щоб не зашкодити загальнодержавним інтересам. На законодавчому рівні цей підхід відображає той факт, що в законодавстві багатьох країн (зокрема, Німеччини, Великобританії, Бельгії, Франції, США

тощо) відсутні спеціальні закони щодо природних монополій. Більше того, у конкурентному законодавстві багатьох країн Західної Європи термін "природна монополія" взагалі не згадується. Це зумовлено, передусім, тим, що метою даного законодавства є визначення чи взагалі будь-який суб'єкт є монополістом, а не чому він є монополістом [57].

Проблема визначення "суспільних послуг" (послуг залізничного транспорту, зв'язку, тепло-, електро-, водопостачання тощо) виникла в іншому аспекті, пов'язаному із законодавством Європейського Союзу. З самого початку ФРН та ряд інших країн – членів ЄС намагалися захистити державні монополії від конкуренції в межах Європи, аргументуючи тим, що вони забезпечують основні потреби суспільства. Однак даний аргумент виявився непридатним для ЄС, фундаментальним принципом якого є забезпечення повної конкуренції між державними та приватними компаніями. (В Європейському Союзі нерідко визначення того, яку діяльність слід вважати соціально важливою, є політичним рішенням. Наукові дослідження засвідчили, що було зроблено багато спроб визначити таку діяльність більш точно, але всі вони виявилися безуспішними, оскільки коректувались унаслідок змін у політичних поглядах та залежно від фінансової можливості держави.) Правові засади формування політики у сфері конкуренції визначені в Римському договорі, основна концепція якого базується на принципах : в економіці немає секторів, які можуть бути захищеними від конкуренції завдяки своїй природі, – всі ринки повинні бути лібералізовані; кожна держава – член ЄС є вільною у власному визначенні послуг загального використання, які можуть надаватись через механізм обмеження конкуренції; обмеження конкуренції має бути адекватним, тобто державне регулювання не повинно бути більшим, ніж надання гарантій, необхідних для виконання природними монополістами їх завдань; законодавство ЄС не передбачає для підприємств, що наділені спеціальними правами на ринку для задоволення суспільних потреб, обов'язкової державної чи приватної форми власності. Проте ставлення до такого підприємства має

бути таким же, як і до його конкурентів. Таким чином, особливість конкурентної політики стосовно природних монополій в ЄС полягає в тому, що державні органи вважають за необхідне впроваджувати поступову лібералізацію ринку та конкуренцію в монопольних галузях, з метою підвищення якості надання послуг та зниження цін. Міжнародний досвід довів, що гарантії постачання таких товарів, як електрична енергія та природний газ, не піддаються небезпеці, навіть коли вони реалізуються на конкурентній основі [58]. У цьому зв'язку на сучасному етапі основні норми договору дедалі більше зазнають критики. Зокрема, сьогодні більш диференційованим є підхід до регулювання монополій, існування яких у минулому розглядалось. Ідеться про те, що в окремих секторах галузей з елементами природної монополії відмінність має бути між інфраструктурою та сервісом, що через неї надається. Коли немає можливості сформувати іншу конкуруючу інфраструктуру з причин відсутності значних інвестицій, можливо та бажано створити конкуруюче середовище стосовно сервісу, що надається.

Чинне українське антимонопольне законодавство засноване на застарілій німецькій моделі, яка в сучасних умовах давно втратила свою актуальність і не використовується в жодній країні світу, включаючи й безпосередньо Німеччину. Недосконалість національного антимонопольного законодавства ставить вітчизняні компанії у свідомо нерівні умови конкурентної боротьби з провідними корпораціями світу, стримує інноваційний, інвестиційний та експортний потенціал української економіки.

Таким чином, вже давно назріла необхідність внесення змін в Закон України «Про захист економічної конкуренції» з метою приведення нормативної бази національного антимонопольного законодавства згідно з кращою світовою практикою в цій сфері.

Основна мета повинна складатися із модернізації національного антимонопольного законодавства і в подальшому використанні об'єктивного

економічного аналізу в оцінці концентрації, односторонніх та колективних дій (до яких належать зловживання монополюним становищем).

Україні потрібен Закон з більш гнучким та ефективним механізмом аналізу, при якому оцінці конкуренції і втручанню держави у ці процеси належить важлива роль, але зазначене втручання здійснюється лише в тих випадках, коли воно дійсно потрібне [59].

У результаті Антимонопольний комітет України буде мати можливість зосередитись на оцінці та переслідуванні найбільших порушень антимонопольного законодавства, що суттєво впливають на національних споживачів та економіку, замість не завжди обґрунтованих витрат ресурсів на вивчення концентрації та інших дій, які за своєю природою не можуть мати значний вплив на умови конкуренції.

Однією з найважливіших проблем є відсутність нормативного документа, який би встановлював порядок визначення розміру штрафів за вчиненні порушення у сфері законодавства про захист економічної конкуренції.

Закон України «Про захист економічної конкуренції» передбачає лише верхню межу таких штрафів – наприклад, за зловживання монополюним (домінуючим) становищем встановлений штраф до 10% доходу (виручки) суб'єкта господарювання від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф. Відсутність нормативно закріпленого порядку визначення штрафів може призвести до накладання Комітетом необґрунтовано великих чи навпаки низьких штрафів на суб'єктів господарювання[60].

Ще однією з проблем у сфері антимонопольного законодавства є законодавча невизначеність підвідомчих спорів, пов'язаних з оскарженням рішень АМКУ. Так, Законом України «Про захист економічної конкуренції» встановлено, що рішення Комітету оскаржуються до господарського суду. В той же час Кодексом адміністративного судочинства України, який був прийнятий після вказаної норми Закону України «Про захист економічної

конкуренції», встановлено, що спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності відносяться до компетенції адміністративних судів.

Аналіз організації АМКУ дозволив виділити ще одну проблему. Вона полягає в тому, що сама назва Комітету не відповідає меті його діяльності. Слово «антимонопольний» означає спрямованість на боротьбу із монополіями взагалі, тоді як основним завданням АМКУ, згідно законодавству, є боротьба із зловживанням монопольним становищем та захист конкуренції, а не ліквідація монополій як явища. Назва «Антимонопольний комітет» є допустимою для держави, де монополії є апріорі незаконними (наприклад, Сполучені Штати Америки). В Україні ж незаконними визнаються лише зловживання монопольним становищем.

Також Антимонопольний комітет змушений у певних межах виконувати роль як регулятора, так і "контролера". Однак, як переконливо показує зарубіжний та вітчизняний досвід, практика поєднання в одному органі функцій регулювання та контролю довела свою неспроможність і навіть шкідливість[57].

Цілком очевидно, що виконання Антимонопольним комітетом одночасно обох функцій призведе до того, що він певною мірою стане безпосереднім учасником економічних відносин і, внаслідок цього, не зможе бути об'єктивним при здійсненні своєї функції контролюючого органу. Адже саме неупередженість при забезпеченні рівних конкурентних можливостей для розвитку суб'єктів господарювання є головною умовою його ефективної роботи.

Отже, переважна більшість порушень законодавства про захист економічної конкуренції в Україні станом на 2016 рік є зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку і має саме ціновий характер, що стосується встановлення монопольно високих цін для всіх або окремих категорій споживачів, або дискримінаційних цін, що обмежує права окремих споживачів.

Такі порушення призводять до дестабілізації ринків, встановлення нерівних умов здійснення господарської діяльності, поглиблюють кризу неплатежів та інфляційні процеси, мають визначальний вплив на ціноутворення в інших галузях та заважають структурним змінам в економіці.

2.3 Аналіз практики регулювання монополій на прикладі ринку послуг роздрібної торгівлі будівельно -господарськими товарами

Сучасні тенденції розвитку внутрішнього ринку держави у сфері торгівлі характеризуються поступовою зміною його структури зокрема в сегменті непродовольчих товарів. Одним із динамічних ринків десятиліття є ринок будівельних матеріалів, який відрізняється щорічним збільшенням частки у структурі роздрібного та оптового товарообороту.

Тенденції на даному ринку впливають на інші сфери економіки, ціни на будівельні матеріали впливають на вартості будівництва, значні маркетингові бюджети роздрібних посередників ринку дозволяють їм заволодіти новими технології просування товару; розвиток роздрібної торгівлі дозволяє нарощувати доходи для вітчизняних виробників будівельних матеріалів, адже ця галузь безпосередньо визнана однією з пріоритетних у контексті інтеграцій країни до світового співтовариства.

Ринок будматеріалів на сьогоднішній день є вагомою складовою суспільного виробництва і ключовою у забезпеченні якості життя людей і прискорення інноваційного розвитку багатьох сфер матеріального виробництва. У сьогоднішній день, зайшовши до будівельного магазину, можна купити все від «а» і до «я» що стосується будівництва. Великий асортимент майже не відрізняється у всіх магазинах, а вигідне ділення розташування по видах продукції дозволяє швидко зорієнтуватися в торговому просторі і самостійно вибрати потрібні товари.

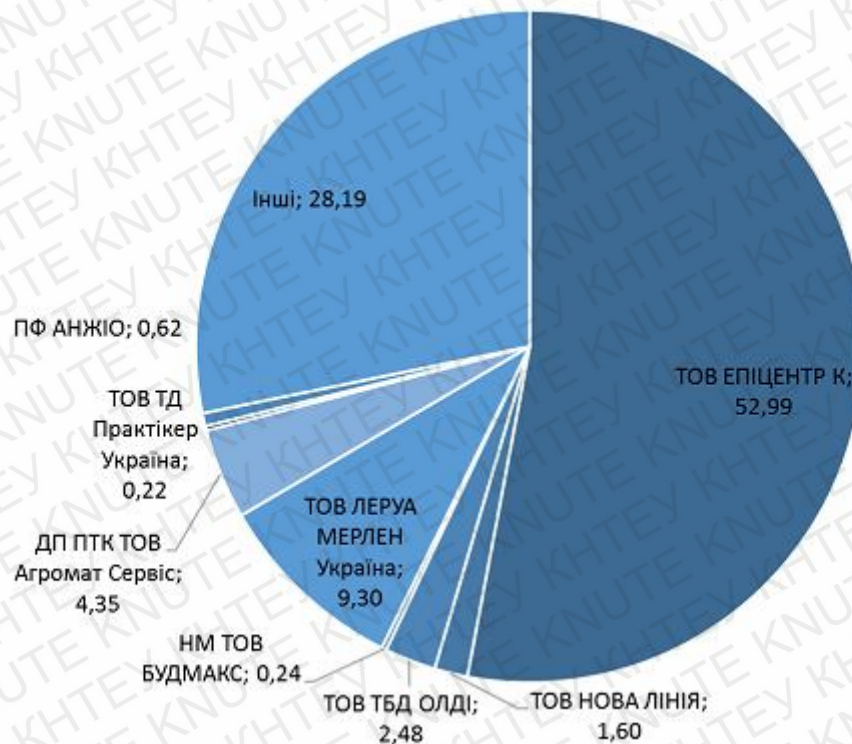
Антимонопольним комітетом України було проведено дослідження ринку послуг роздрібної торгівлі будівельно -господарськими товарами широкого асортименту у спеціалізованих магазинах у територіальних межах м. Києва та Київської області, яким було охоплено діяльність основних гравців цього ринку (торговельні мережі, що здійснювали роздрібну торгівлю будівельно-господарськими товарами).

Головні гравці на ринку послуг роздрібної торгівлі будівельно - господарськими товарами є:

1. ТОВ «Епіцентр К»;
2. ТОВ «Нова Лінія»;
3. ТОВ «Леруа Мерлен Україна»;
4. ТОВ «Олді»;
5. НМ ТОВ «БудМакс»;
6. ДП ТОВ «Агромат» «Сервіс»;
7. ТОВ «ТД «Практикер Україна»;
8. ПФ «Анжіо».

Проведемо аналіз ринку спочатку по місту Києву, а далі – по київській області і порівняємо їх.

Структура ринку роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами (м. Київ), 2017 рік

Назва суб'єкта господарювання	Частка в ринкових продажах, %
ТОВ "Епіцентр"	52,99
ТОВ "Леруа Мерлен"	9,3
ДП ПТК ТОВ "Агромат Сервіс"	4,35
ТОВ ТБД "Олді"	2,48
ТОВ " Нова Лінія"	1,6
ПФ "Анжіо"	0,62
НМ ТОВ "Будмакс"	0,24
ТОВ ТД "Практикер Україна"	0,22
Інші	28,19

Звідси можна визначити коефіцієнт ринкової концентрації.

Коефіцієнт ринкової концентрації (CR_n) – являє собою суму ринкових часток декількох найбільших фірм на ринку.

$$CR_1 = 52,99\%$$

$$CR_3 = 52,99\% + 9,3\% + 4,35\% = 66,64\%$$

$$CR_5 = 52,99\% + 9,3\% + 4,35\% + 2,48 + 1,6 = 70,72\%$$

За результатами розрахунку можна зробити висновок, що на ринку роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в місті існує висока ймовірність одноосібного домінування суб'єкта господарювання ($CR_1 > 35\%$) та формуються передумови до колективної монополізації ринку ($CR_3 > 50\%$, $CR_5 > 70\%$).

Розрахунок індекса Херфіндаля – Хіршмана

Індекс Херфіндаля-Хіршмана - індикатор, що визначає концентрацію фірм на певному ринку. Цей індекс розраховується як сума квадратів ринкових часток.

Назва суб'єкта господарювання	Частка в ринкових продажах, %	Частка в ринкових продажах	Квадрат частки
ТОВ "Епіцентр"	52,99	0,5299	0,2808
ТОВ "Леруа Мерлен"	9,3	0,093	0,0086
ДП ПТК ТОВ "Агромат Сервіс"	4,35	0,0435	0,0019
ТОВ ТБД "Олді"	2,48	0,0248	0,0006
ТОВ " Нова Лінія"	1,6	0,016	0,0003
ПФ "Анжіо"	0,62	0,0062	0,0000
НМ ТОВ "Будмакс"	0,24	0,0024	0,0000
ТОВ ТД "Практикер Україна"	0,22	0,0022	0,0000
Інші	28,19	0,2819	0,0795
			0,3717

Можна зробити висновок, що на ринку роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в місті Києві $HHI = 0,3717$.

Якщо Індекс Херфіндаля-Хіршмана є більшим за 0,25, тоді ринок вважається висококонцентрованим. Зростання рівня концентрації на ньому на 0,01п., буде піддано детальному аналізу ймовірного впливу на рівень розвитку конкуренції на ринку, а зростання на 0,02 п. призведе до заборони концентраційної угоди.

Розрахунок дисперсії ринкових часток

Дисперсія ринкових часток – показник, що використовується для визначення рівня інтенсивності конкуренції на конкурентному ринку.

Назва суб'єкта господарювання	Частка в ринкових продажах, %	Дисперсія ринкових часток			Дисперсія логарифмів ринкових часток		
		Частка ринку (Si)	$Si - 1/n$	$(Si - 1/n)^2$	$\ln(Si)$	$\ln(Si) - \ln(1/n)$	$(\ln(Si) - \ln(1/n))^2$
ТОВ "Епіцентр"	52,99	0,530	0,419	0,175	-0,635	1,562	2,440
ТОВ "Леруа Мерлен"	9,3	0,093	-0,018	0,000	-2,375	-0,178	0,032
ДП ПТК ТОВ "Агромаг Сервіс"	4,35	0,044	-0,068	0,005	-3,135	-0,938	0,879
ТОВ ТБД "Олді"	2,48	0,025	-0,086	0,007	-3,697	-1,500	2,249
ТОВ "Нова Лінія"	1,6	0,016	-0,095	0,009	-4,135	-1,938	3,756
ПФ "Анжіо"	0,62	0,006	-0,105	0,011	-5,083	-2,886	8,329
НМ ТОВ "Будмакс"	0,24	0,002	-0,109	0,012	-6,032	-3,835	14,708
ТОВ ТД "Практикер Україна"	0,22	0,002	-0,109	0,012	-6,119	-3,922	15,383
Інші	28,19	0,282	0,171	0,029	-1,266	0,931	0,867
				0,261			48,642
			0,029			5,405	

Як видно з результатів розрахунку, ринок роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в місті Києві є низько дисперсним, що свідчить про передумови існування на ньому жорсткої конкурентної боротьби.

Розрахунок ентропії ринкових часток

Ентропія ринкових часток – це ще один із коефіцієнтів нерівномірності розподілу ринкових часток, що може застосовуватись для дослідження ступеня конкурентності ринкової структури.

Назва суб'єкта господарювання	Частка в ринкових продажах, %	Частка ринку (Si)	1/ Si	ln(1/Si)	Si x ln(1/Si)
ТОВ "Епіцентр"	52,99	0,530	1,887	0,635	0,337
ТОВ "Леруа Мерлен"	9,3	0,093	10,753	2,375	0,221
ДП ПТК ТОВ "Агромат Сервіс"	4,35	0,044	22,989	3,135	0,136
ТОВ ТБД "Олді"	2,48	0,025	40,323	3,697	0,092
ТОВ "Нова Лінія"	1,6	0,016	62,500	4,135	0,066
ПФ "Анжіо"	0,62	0,006	161,290	5,083	0,032
НМ ТОВ "Будмакс"	0,24	0,002	416,667	6,032	0,014
ТОВ ТД "Практикер Україна"	0,22	0,002	454,545	6,119	0,013
Інші	28,19	0,282	3,547	1,266	0,357

Ентропія ринкових часток = 1,268

Як показують результати розрахунку ентропії ринкових часток ($E = 1,268$), ринок роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в місті Києві - олігопольний.

Розрахунок індексу Джині

Індекс Джині являє собою статистичний показник, що ґрунтується на кривій Лоренца, алгебраїчно виражаючи ступінь нерівномірності розподілу ринкових часток.

Назва суб'єкта господарювання	Частка ринку, %	Частка ринку (Si)	Sn	Fn	Gn
		0	0	0	
ТОВ ТД "Практикер Україна"	0,22	0,002	0,002	0,111	0,0000
НМ ТОВ "Будмакс"	0,24	0,002	0,005	0,222	0,0000
ПФ "Анжіо"	0,62	0,006	0,011	0,333	0,0009
ТОВ "Нова Лінія"	1,6	0,016	0,027	0,444	0,0041
ТОВ ТБД "Олді"	2,48	0,025	0,052	0,556	0,0080
ДП ПТК ТОВ "Агромат Сервіс"	4,35	0,044	0,095	0,667	0,0184
ТОВ "Леруа Мерлен"	9,3	0,093	0,188	0,778	0,0514
Інші	28,19	0,282	0,470	0,889	0,1984
ТОВ "Епіцентр"	52,99	0,530	1,000	1,000	0,4188
Індекс Джині=					0,7001

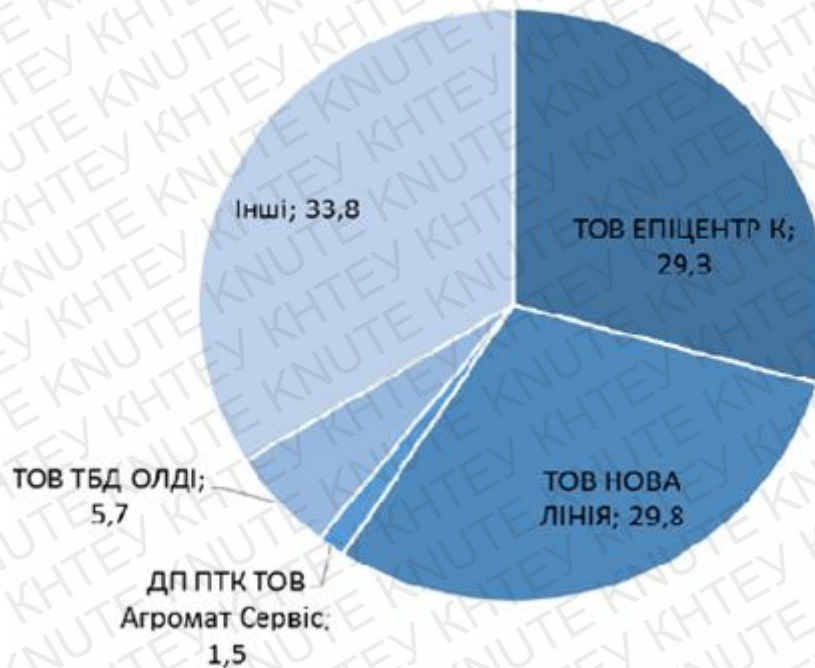
Отримане у результаті проведеного вище розрахунку індексу Джині (0,7001) свідчить про високу концентрацію ринку роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в місті Києві, де можливою є одноосібна монополізація.

За результатами розрахунку коефіцієнта ринкової концентрації, індекса Херфіндаля – Хіршмана, дисперсії ринкових часток, ентропії ринкових часток та індекса Джині ринку роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в місті Києві є характерним:

1. Можливість одноосібної монополізації;
2. Можливість колективної монополізації;

3. Висока концентрація суб'єктів господарювання.

Структура ринку роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами (Київська область), 2017 рік

Звідси можна визначити коефіцієнт ринкової концентрації.

$$CR_1 = 29,8\%$$

$$CR_3 = 29,8\% + 29,3\% + 5,7\% = 64,8\%$$

Так як на ринку роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в київській області діє всього 4 суб'єкта господарювання, ми не можемо визначити CR_5 .

За результатами розрахунку можна зробити висновок, що на ринку роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в київській області поки що не існує одноосібного домінування суб'єкта господарювання ($CR_1 < 35\%$) та формуються передумови до колективної монополізації ринку ($CR_3 > 50\%$)

Розрахунок індекса Херфіндаля – Хіршмана

Назва суб'єкта господарювання	Частка в ринкових продажах, %	Частка в ринкових продажах	Квадрат частки
ТОВ "Нова Лінія"	29,8	0,298	0,0888
ТОВ "Епіцентр"	29,3	0,293	0,0858
ТОВ ТБД "Олді"	5,7	0,057	0,0032
ДП ПТК ТОВ "Агромат Сервіс"	1,5	0,015	0,0002
Інші	33,8	0,338	0,1142
			0,2924

Можна зробити висновок, що на ринку роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в місті Києві $HHI = 0,2924$.

Якщо Індекс Херфіндаля-Хіршмана є більшим за 0,25, тоді ринок вважається висококонцентрованим. Зростання рівня концентрації на ньому на 0,01п., буде піддано детальному аналізу ймовірного впливу на рівень розвитку конкуренції на ринку, а зростання на 0,02 п. призведе до заборони концентраційної угоди.

Розрахунок дисперсії ринкових часток

Назва суб'єкта господарювання	Частка в ринкових продажах, %	Дисперсія ринкових часток			Дисперсія логарифмів ринкових часток		
		Частка ринку (Si)	$Si - 1/n$	$(Si - 1/n)^2$	$\ln(Si)$	$\ln(Si) - \ln(1/n)$	$(\ln(Si) - \ln(1/n))^2$
ТОВ "Епіцентр"	52,99	0,530	0,419	0,175	-0,635	1,562	2,440
ТОВ "Леруа Мерлен"	9,3	0,093	-0,018	0,000	-2,375	-0,178	0,032
ДП ПТК ТОВ "Агромат Сервіс"	4,35	0,044	-0,068	0,005	-3,135	-0,938	0,879
ТОВ ТБД "Олді"	2,48	0,025	-0,086	0,007	-3,697	-1,500	2,249
ТОВ "Нова Лінія"	1,6	0,016	-0,095	0,009	-4,135	-1,938	3,756
ПФ "Анжіо"	0,62	0,006	-0,105	0,011	-5,083	-2,886	8,329
НМ ТОВ "Будмакс"	0,24	0,002	-0,109	0,012	-6,032	-3,835	14,708
ТОВ ТД "Практикер Україна"	0,22	0,002	-0,109	0,012	-6,119	-3,922	15,383
Інші	28,19	0,282	0,171	0,029	-1,266	0,931	0,867
				0,261			48,642
			0,029			5,405	

Як видно з результатів розрахунку, ринок роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в київській області є низько дисперсним, що свідчить про передумови існування на ньому жорсткої конкурентної боротьби.

Розрахунок ентропії ринкових часток

Назва суб'єкта господарювання	Частка ринку, %	Частка ринку (S_i)	S_n	F_n	G_n
		0	0	0	
ДП ПТК ТОВ "Агромат Сервіс"	1,5	0,015	0,015	0,200	0,0000
ТОВ ТБД "Олді"	5,7	0,057	0,072	0,400	0,0084
ТОВ "Епіцентр"	29,3	0,293	0,365	0,600	0,1028
ТОВ "Нова Лінія"	29,8	0,298	0,663	0,800	0,1058
Інші	33,8	0,338	1,000	1,000	0,1370
			Індекс Джині=		0,3540

Як показують результати розрахунку ентропії ринкових часток ($E = 1,313$), ринок роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в місті Києві - олігопольний.

Розрахунок індексу Джині

Назва суб'єкта господарювання	Частка ринку, %	Частка ринку (S_i)	S_n	F_n	G_n
		0	0	0	
ДП ПТК ТОВ "Агромат Сервіс"	1,5	0,015	0,015	0,200	0,0000
ТОВ ТБД "Олді"	5,7	0,057	0,072	0,400	0,0084
ТОВ "Епіцентр"	29,3	0,293	0,365	0,600	0,1028
ТОВ "Нова Лінія"	29,8	0,298	0,663	0,800	0,1058
Інші	33,8	0,338	1,000	1,000	0,1370
			Індекс Джині=		0,3540

Отримане у результаті проведеного вище розрахунку індексу Джині (0,3540) свідчить про помірну концентрацію ринку роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в київській області, де можливою є одноосібна монополізація.

За результатами розрахунку коефіцієнта ринкової концентрації, індекса Херфіндаля – Хіршмана, дисперсії ринкових часток, ентропії ринкових часток та індекса Джині ринку роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в київській області є характерним:

1. Можливість одноосібної монополізації;
2. Можливість колективної монополізації;
3. Помірна концентрація суб'єктів господарювання.

Тепер порівняємо показники у місті Києві та Київській області (табл.1)

Показник	М. Київ	Київська область
Індекс Херфіндаля - Хіршмана	0,3717	0,2924
Дисперсія ринкових часток	0,029	0,018
Дисперсія логарифмів ринкових часток	5,405	1,773
Ентропія ринкових часток	1,268	1,313
Індекс Джині	0,7001	0,354

Як видно з таблиці, аналіз стану ринкової концентрації на ринку роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в місті Києві вищий, ніж у київській області.

Це пояснюється вищими показниками індекса Херфіндаля – Хіршмана, дисперсії ринкових часток та індекса Джині. Також дослідження структури ринку показало одноосібне домінування (монополію) ТОВ «Епіцентр» в місті Києві з часткою ринку майже 53% (а з урахуванням частки на ринку ТОВ

«Нова Лінія» взагалі 63%). Тобто монополістом ТОВ «Епіцентр» є лише у місті Києві.

Проте за результатами проведеного Комітетом дослідження було встановлено, що станом на 2017 рік ТОВ «Епіцентр К» (у тому числі з урахуванням частки на ринку ТОВ «Нова Лінія») мало ознаки домінуючого становища на ринку послуг роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами широкого асортименту у спеціалізованих магазинах у межах міста Києва та Київської області.

Тобто, незважаючи на значну кількість гравців на цьому регіональному ринку, ринкова влада належала єдиному суб'єкту господарювання ТОВ «Епіцентр К» і ТОВ «Нова Лінія».

Варто зазначити, що наявність ринкової влади не є порушенням законодавства про захист економічної конкуренції. Склад порушення виникає за умови зловживань суб'єктом господарювання своїм домінуючим становищем або ринковою владою на ринку.

Наразі у діях єдиного суб'єкта господарювання ТОВ «Епіцентр К» і ТОВ «Нова Лінія» Комітетом не виявлені ознаки порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Разом з цим ринок послуг роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами широкого асортименту у спеціалізованих магазинах буде залишатися під пильною увагою Комітету для можливості розвитку на ньому дієвої конкуренції.

Проте ТОВ «Епіцентр К» все ж порушував законодавство про захист економічної конкуренції, а саме:

1. 5 листопада 2009 року львівське обласне відділення Антимонопольного комітету України оштрафувало ТзОВ «Євротон» і ТзОВ «Епіцентр К» загалом на 16 тис. грн. за антиконкурентні узгоджені дії. Як встановило Відділення, в угодах на постачання ТзОВ «Євротон» цегли, виробництва ЗАТ «Роздільський керамічний завод», для ТзОВ «Епіцентр К» містилися положення, що суперечать законодавству. Зокрема підприємства визначили особливі умови

співпраці, відповідно до яких, ТзОВ «Єваторон», вводячи в реалізацію нові асортиментні види продукції, в першу чергу пропонував їх виключно ТзОВ «Епіцентр К» без здійснення реалізації іншим споживачам. Підприємства визнали порушення, вилучили неправомірні умови угоди та зобов'язалися сплатити штраф до державного бюджету[61].

2. 5 липня 2016 року Антимонопольний комітет України оштрафував компанію «Епіцентр К» на 170 тис. грн за неузгоджену концентрацію акцій «Вінницькій аграрно-промислової групи» (Немирів, Вінницька область). Згідно з повідомленням, компанія «Епіцентр К» була оштрафована за порушення законодавства про захист економічної конкуренції у вигляді здійснення концентрації шляхом придбання частки в статутному капіталі «Вінницькій аграрно-промислової групи», що забезпечує перевищення 50% голосів у вищому органі управління компанією, без отримання відповідного дозволу органів АМКУ[62].

Отже, на ринку роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами є очевидний монополіст і це ТОВ «Епіцентр К» разом із ТОВ «Нова Лінія». Їх частка на ринку дорівнює 63%. Проте треба підкреслити той факт, що, незважаючи на наявність монопольної влади, даний монополіст не зловживає своїм монопольним становищем на ринку.

Висновок до розділу 2

Дані звіту Антимонопольного комітету України за 2015 рік показали, що на ринки з конкурентною структурою припадало 42,7% загального обсягу продукції в Україні. На ринках колективного домінування або олігополії було реалізовано 16,7%. На ринки з ознаками одноосібного домінування – 30,8%. В той же час на монопольних ринках частка загального обсягу товару склала 9,8%.

З аналізу даних структурних передумов конкуренції видно, що з 2012 року відбувається поступове збільшення часток ринків з ознаками домінування або монопольних ринків, на яких конкуренція майже відсутня. Різний режим оподаткування, надання субсидій чи привілеїв з боку держави або місцевих органів є причиною нерівних конкурентних умов. В результаті менш ефективні фірми перебувають в вигіднішому становищі, а ніж їхні більш спроможні конкуренти. Монополія придушує стимули користування досягнень науково-технічного прогресу, що призводить до збільшення економічних витрат. Панування монополій призводить до втрачання цінами ринкової гнучкості. Також ціни менше реагують на зміни попиту і пропозиції і характеризуються низькою еластичністю. Переважна більшість порушень законодавства про захист економічної конкуренції в Україні станом на 2016 рік є зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку і має саме ціновий характер, що стосується встановлення монопольно високих цін для всіх або окремих категорій споживачів, або дискримінаційних цін, що обмежує права окремих споживачів. Такі порушення призводять до дестабілізації ринків, встановлення нерівних умов здійснення господарської діяльності, поглиблюють кризу неплатежів та інфляційні процеси, мають визначальний вплив на ціноутворення в інших галузях та заважають структурним змінам в економіці.

РОЗДІЛ 3 НАПРЯМКИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Монополія є характерним явищем для ринкової економіки. Однак у її функціонування спричинене із особливостями стартових умов господарювання і потребує належного механізму антимонопольного регулювання товарних ринків.

З'ясування причин повільності та непослідовності ринкових перетворень вимагає усвідомлення природи монополізму в сучасній економіці і потребує формування ефективного механізму антимонопольного регулювання недосконалих конкурентних ринків.

Поширений в економічній літературі висновок щодо монополії – ворога ринку і всякого прогресу є надто спрощеним поглядом на монополію. Зазвичай, монополіст – це переможець у конкурентній боротьбі і лідер у своїй галузі, внаслідок чого цей лідер поступово перетворюється у монополіста і гальмує конкуренцію[1].

У розвинутих країнах державні органи збільшують розмір оподаткування монополістів, підвищуючи ставки банківського кредиту, не надаючи субсидій. Одночасно заохочують створення малого підприємництва, проте тільки противагу монополіям не головного чинника зростання економічного. Шкоду економіці завдає не саме виникнення монополій, що у ринковій економіці є неминучим. Важливо, щоб монополіст не зберігав певного контролю над ринком і не залишився єдиним продавцем чи покупцем на ньому протягом певного періоду. Не варто намагатися ліквідувати монополії штучним шляхом, необхідно активно підтримувати їхніх конкурентів. Це єдиний одним із важливих методів регулювання монополій [11].

Напрями та способи впливу державного регулювання мають ґрунтуватися на аналізі особливостей функціонування монополізованих

ринків і формування ринкових цін, враховуючи особливості кожного ринку. Антимонопольна політика не має бути спрямована на ліквідацію чи заборону великих монопольних утворень, бо суспільство вже давно зрозуміло, що монополію, як один із основних факторів зростання прибутку, не можна виключити з розвитку ринкових відносин. Тому необхідно поставити її під державний контроль, усунути можливість зловживань монопольним становищем[63].

Головними причинами надмірної монополізації економіки України стали:

- тлумачення конкуренції впродовж дореформеного періоду як вади розвинутого товарного виробництва;
- домінування державної форми власності протягом тривалого часу;
- поєднання економічного монополізму з політичним та ідеологічним.

Нині в Україні існує комплекс проблем у сфері антимонопольного регулювання, їхнє вирішення і визначає перспективні шляхи розвитку конкурентної політики України:

Тому, до першочергових реформ у сфері захисту конкуренції належить:

1. Запровадження якісної оцінки впливу регуляторних дій органів державної влади. Необхідно доручити Міністерству економічного розвитку і торгівлі України через Державну регуляторну службу України розробити спільно зі спеціалізованими науковими і державними установами і органами державної влади (Державна служба статистики України, інститути НАН України та інші) єдину автономну автоматизовану методикау якісної оцінки впливу регуляторної та економічної політики за видами економічної діяльності на підприємницьке і інвестиційне середовище в Україні.

Наявність якісної оцінки економічних наслідків регуляторних дій дозволить належно оцінювати міру реалізації політик органами державної влади та встановлювати порядок реформ, який відповідатиме інтересам підприємницького середовища і потенційних інвесторів, надасть державній

політиці в економічній сфері прогнозованості та вивіреності, стимулюватиме появу нових каналів виходу на ринки і розширить існуючі.

2. Реорганізація Антимонопольного комітету України. У порядку підконтрольності Антимонопольного комітету України Президенту України (ст. 2 Закону України «Про Антимонопольний комітет України»), Адміністрації Президента України необхідно розробити законодавчу ініціативу Президента України щодо оптимізації роботи Антимонопольного комітету України через формування його структури (поділ у веденні розслідувань працівниками комітету) за станами ринків та формами суб'єктів господарювання на ринку, а також запровадження електронного документообігу та обліку кореспонденції, справ і вибіркового досліджень. Встановити порядок дистанційного залучення окремих провідних експертів і експертних (наукових) установ до аналізу ринків та ринкових ситуацій щодо питань того чи іншого розслідування із захисту конкуренції [64].

Такі дії матимуть низку позитивних наслідків.

По-перше, значно розшириться сфера нагляду за ринками, що вважаються конкурентними в Україні.

По-друге, зросте якість розслідувань (через спеціалізацію працівників на поведінці певних суб'єктів ринку) та знизиться пряме навантаження на одного державного уповноваженого при веденні відповідних справ.

І, по-третє, діяльність Антимонопольного комітету України набуде прозорості та безособовості у веденні справ, що знизить корупційні ризики у процесі розслідувань.

3. Застосування нагляду у сфері державних закупівель за позаконкурентними процедурами, зокрема щодо низки оборонних закупівель.

На основі вивчення негативного досвіду використання процедур закупівлі у одного учасника (сьогодні – переговорна процедура) у 2010-2013

рр., Міністерству економічного розвитку та торгівлі спільно з Антимонопольним комітетом України слід розробити процедури запобігання порушенню норм законодавства України у сфері захисту конкуренції.

Зокрема, доцільним є впровадження методики встановлення альтернативних вартостей на ринку (до тих товарів, що закуповувалися поза конкуренцією). Ці дії дозволять попередити можливі зловживання у сфері державних закупівель за переговорною процедурою, знизять корупційну складову щодо розподілу коштів державного бюджету на прямі видатки, а також прискорять закупівлю озброєнь через розширення використання неконкурентних процедур без втрати нагляду (підтвердженням відповідності) Антимонопольного комітету України. Реалізація наведених реформ і удосконалень конкурентної політики в Україні має створити умови для розвитку внутрішнього ринку, зростання добробуту громадян, розвитку самоорганізації підприємницького середовища, а також формування важелів економічного регулювання для структурних зрушень в економіці країни. Відділ економічної стратегії.

4. Підтримка підприємницької активності щодо створення суб'єктів господарювання та розширення масштабів виробництва.

Перехід від політики стимулювання підприємницької активності громадян щодо створення нових підприємств до підтримки підприємництва через формування інфраструктури підтримки підприємництва на основі міжгалузевої кооперації; формування мереж надання послуг, інформаційно-консультаційної підтримки підприємствам підприємствами у веденні бізнесу, встановлення чітких критеріїв до видів господарської діяльності, що підлягають прямому державному регулюванню (ліцензування, технічне регулювання, дозвільна діяльність тощо) з наступним скороченням чи заміною процедур, де такі критерії не виконуються. Строкове звільнення від оподаткування видів економічної діяльності, що не ведуться в Україні[10].

Спрощення і заохочення ведення господарської діяльності підприємств за допомогою використання непрямих засобів: використання технічних стимулів та обмежень (квотування, патентування тощо), електронне надання адміністративних послуг для бізнесу на усій території України шляхом уніфікації форм і документів, запровадження електронного безконтактного документообігу, уніфікації різноманітної (бухгалтерської, податкової і митної) звітності; стимулювання участі малих і середніх підприємств у процедурах державних закупівель та запровадження публічної оцінки ефективності діяльності органів державної влади у цій сфері; введення відповідальності для органів державного нагляду (контролю) та посадових осіб за збитки, заподіяні суб'єкту господарювання неправомірними діями та/чи порушеннями процедури здійснення державного нагляду.

Особливе значення для подолання державного монополізму, для ліквідації організаційно-галузевих (відомчих) монополій має приватизація великої частки державної власності. Це, безумовно, і корінне питання з точки зору формування в країні принципово нової господарської системи.

На шляху до конкурентної ринкової економіки необхідно сформувати вільні підприємства, які вміють ефективно господарювати.

В результаті виникне важливий сектор ринкової економіки, який складається з дрібних і середніх за своїми розмірами фірм. Вони будуть сприяти швидкому розвитку ринку багатьох видів продовольчих і промислових товарів, особливо сфери послуг [11].

Досвід всіх країн з розвинутою ринковою економікою виявив наступну закономірність. Чим більше підприємців, зайнятих виробництвом корисних благ, тим більше буде насичуватись товарами ринок, тим швидше зростатиме споживання. Проте зі збільшенням числа підприємців посилюється конкуренція між ними, в результаті зростає заінтересованість підприємців у тому, щоб підвищувати якість товарів і послуг, а також робити їх дешевшими.

Демонополізація виробництва, роздержавлення і приватизація - усе це,

поряд з іншими заходами, дозволить створити в Україні всі умови для нормальної ринкової конкуренції. Виникнуть (чого сьогодні ще немає) конкурентна пропозиція та конкурентний попит. Конкурентна пропозиція означає, що даний продукт виробляється і пропонується на ринку необмеженою кількістю підприємств. Відповідно до цього, попит на цей продукт повинна висловлювати необмежена кількість покупців. З точки зору сучасних потреб, кожний товар повинен вироблятися і пропонуватися для збуту, як мінімум, 8-10 товаровиробниками. Це стане можливим тоді, коли в Україні діятимуть щонайменше близько 1 млн. підприємств різних форм власності. Тоді ж сформується і більш-менш конкурентний попит.

Окремо розглянемо шляхи мінімізації та вдосконалення проблемних ситуацій в реалізації конкурентної політики [65].

До напрямків удосконалення конкурентної політики можна віднести:

- формування і запровадження ринкових механізмів безособового укладання контрактів та гарантування їхнього дотримання публічними зобов'язаннями чи прозорим страхуванням, зокрема, завдяки підтримці мереж товарних бірж, аукціонів з відкритими умовами участі, електронної торгівлі тощо; відмова від винятків для окремих підприємств і галузей у антимонопольному законодавстві; посилення ролі Антимонопольного комітету України щодо запровадження економічних санкцій (штрафів) для службовців як фізичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування у разі заохочення ними неконкурентної поведінки, зокрема надання тих чи інших пільг, режимів сприяння тощо при реалізації підприємницької діяльності; усунення судових різночитань при вирішенні комерційних суперечок і встановлення об'єктів права інтелектуальної та майнової власності шляхом встановлення першості дії чи об'єднання положень Цивільного і Господарського кодексів України у частині реалізації контрактного права;

- підтримка підприємницької активності щодо створення суб'єктів господарювання та розширення масштабів виробництв. Перехід від політики

стимулювання підприємницької активності громадян щодо створення нових підприємств до підтримки підприємництва через формування інфраструктури підтримки підприємництва на основі міжгалузевої кооперації; формування мереж надання послуг, інформаційно-консультаційної підтримки підприємствам підприємствами у веденні бізнесу, встановлення чітких критеріїв до видів господарської діяльності, що підлягають прямому державному регулюванню (ліцензування, технічне регулювання, дозвільна діяльність тощо) з наступним скороченням чи заміною процедур, де такі критерії не виконуються. Строкове звільнення від оподаткування видів економічної діяльності, що не ведуться в Україні;

– спрощення і заохочення ведення господарської діяльності підприємств за допомогою використання непрямих засобів: використання технічних стимулів та обмежень (квотування, патентування тощо), електронне надання адміністративних послуг для бізнесу на усій території України шляхом уніфікації форм і документів, запровадження електронного безконтактного документообігу, уніфікації різноманітної (бухгалтерської, податкової і митної) звітності; стимулювання участі малих і середніх підприємств у процедурах державних закупівель та запровадження публічної оцінки ефективності діяльності органів державної влади у цій сфері; введення відповідальності для органів державного нагляду (контролю) та посадових осіб за збитки, заподіяні суб'єкту господарювання неправомірними діями та/чи порушеннями процедури здійснення державного нагляду;

– удосконалення державного планування (прогнозування) підтримки і розвитку підприємництва шляхом вироблення системи моніторингу заходів та реалізації регуляторних актів у сфері дерегуляції, напрацювання порівняльних показників і індикаторів функціонування підприємницького середовища; підвищення спроможності основних регуляторів завдяки кількісному обрахунку вигід і витрат (кількісний аналіз регуляторного впливу); розробка методики із нагляду та визначення монопольного становища, а також вчинення узгоджених дій у сфері державних закупівель

під час проведення неконкурентних процедур державних закупівель; - застосування функціонального підходу до внутрішньої організації процедур із захисту конкуренції. Необхідно змінити адміністративні процедури відстеження ринків на предмет виявлення неконкурентної поведінки та захисту конкуренції уповноваженого органу державної влади шляхом формування внутрішньої організаційної структури відстежень ринків не по окремих групах ринків (соціальні товари, паливні тощо), а за станом ринків (олігопольні, узгоджені дії та інші) та формами суб'єктами господарювання, що діють у ринковому середовищі; а також напрацювати процедури органом оскарження із попередження монопольного становища чи встановлення узгоджених дій суб'єктів господарювання та/чи органів державної влади у сфері державних закупівель, що здійснюються за переговорною процедурою закупівель[64].

– реорганізація Антимонопольного комітету України. У порядку підконтрольності АМК України Президенту України (ст. 2 Закону України «Про Антимонопольний комітет України»), Адміністрації Президента України необхідно розробити законодавчу ініціативу Президента України щодо оптимізації роботи АМК України через формування його структури (поділ у веденні розслідувань працівниками комітету) за станами ринків та формами суб'єктів господарювання на ринку, а також запровадження електронного документообігу та обліку кореспонденції, справ і вибіркового досліджень. Встановити порядок дистанційного залучення окремих провідних експертів і експертних (наукових) установ до аналізу ринків та ринкових ситуацій щодо питань того чи іншого розслідування із захисту конкуренції. Такі дії матимуть низку позитивних наслідків. По-перше, значно розшириться сфера нагляду за ринками, що вважаються конкурентними в Україні. По-друге, зросте якість розслідувань (через спеціалізацію працівників на поведінці певних суб'єктів ринку) та знизиться пряме навантаження на одного державного уповноваженого при веденні відповідних справ. І, по-третє, діяльність АМК України набуде прозорості та

безособовості у веденні справ, що знизить корупційні ризики у процесі розслідувань[10].

– застосування нагляду у сфері державних закупівель за позаконкурентними процедурами, зокрема щодо низки оборонних закупівель. На основі вивчення негативного досвіду використання процедур закупівлі у одного учасника (сьогодні – переговорна процедура) у 2010-2013 рр., Мінекономрозвитку спільно з АМК України слід розробити процедури запобігання порушенню норм законодавства України у сфері захисту конкуренції. Зокрема, доцільним є впровадження методики встановлення альтернативних вартостей на ринку (до тих товарів, що закуповувалися поза конкуренцією). Ці дії дозволять попередити можливі зловживання у сфері державних закупівель за переговорною процедурою, знизять корупційну складову щодо розподілу коштів державного бюджету на прямі видатки, а також прискорять закупівлю озброєнь через розширення використання неконкурентних процедур без втрати нагляду (підтвердженням відповідності) АМК України. Реалізація наведених реформ і удосконалень конкурентної політики в Україні має створити умови для розвитку внутрішнього ринку, зростання добробуту громадян, розвитку самоорганізації підприємницького середовища, а також формування важелів економічного регулювання для структурних зрушень в економіці країни.

Також хотілось би виділити окремо вдосконалення механізмів антимонопольного регулювання в Україні. Для вдосконалення механізмів регулювання необхідно:

1. Вдосконалити механізми антимонопольного регулювання, які мають базуватись на обґрунтованих та чітко спланованих діях держави та узгодженій взаємодії державних органів влади. Необхідною є оптимізація антимонопольних інституцій.

Наприклад, 27 травня 2016 року було затверджене розпорядження Кабінету Міністрів України №418-р про план пріоритетних дій Уряду на 2016 рік і жодного слова про пріоритетність саме антимонопольного

регулювання і конкурентної політики, шляхи вдосконалення та розробку нових програм мова не йшла.

2. Постійно відстежувати ризики негативних впливів на конкурентне середовище та здійснювати моніторинг конкурентних відносин, який забезпечується державою.

3. Забезпечити ефективну систему покарань за порушення правил конкурентної поведінки та унеможливити прояви корупції монополістами.

4. Забезпечити підвищення ефективності виявлення та припинення антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання, насамперед під час проведення конкурсних процедур закупівел.

5. Посилити роботу з виявлення та припинення порушень законодавства про захист від недобросовісної конкуренції.

6. Вдосконалити систему контролю за концентрацією та узгодженими діями суб'єктів господарювання.

7. Активізувати роботу із запобігання та припинення антиконкурентних дій органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно- господарського управління та контролю.

8. Забезпечити формування проконкурентної свідомості в українському суспільстві через адвокатування конкуренції.

На думку Богдана Данилишина, академіка НАН України, треба приділити увагу наступному:

- органам центральної виконавчої та місцевої влади питання розвитку конкуренції необхідно віднести до своїх пріоритетних щоденних задач, для цього потрібно розробити систему підвищення рівня конкуренції в економіці України і методично її реалізовувати;
- необхідно вивчати і впроваджувати кращі зарубіжні практики розвитку внутрішньої конкуренції, благо, в найбільш розвинених з точки зору конкуренції країнах такі практики впроваджуються понад 100 років - є чому повчитися і що перейняти;

- потрібно розвивати конкуренцію в інфраструктурних галузях, включаючи ті, де у нас зараз оперують природні монополії (деякі з них можна назвати «протиприродними монополіями»);
- антимонопольна політика повинна бути в першу чергу зосереджена на захисті ринку від цінової агресії природних і штучних монополій;
- в числі інструментів державного регулювання повинна застосовуватися найсуворіша система санкцій - заборон злиттів і поглинань надвеликих фірм, гранично високі штрафи за картельну змову, структурна демонополізація суб'єкта-монополіста[65] .

Першочерговими діями мають стати на шляху до мінімізації наслідків монополізму в Україні мають стати:

- усунення будь-яких форм фаворитизму і преференцій для монопольних підприємств, державні програмні заходи не повинні порушувати конкуренцію на внутрішньому ринку шляхом створення більш привабливих умов ведення бізнесу для окремих компаній;
- Звільнення підприємницької діяльності від безпосереднього впливу бюрократії шляхом уніфікації адміністративних бар'єрів та їх ліквідації. Такий захід дасть змогу вирішити одночасно два надважливих завдання – стимулюватиме активізацію підприємницької активності та сприятиме зниженню рівня корупції.
- усунення монополізації у посередництві;
- створення додаткових економічних стимулів для залучення інвестицій, передусім у монополізовані галузі економіки;
- формування сприятливих рамкових умов для інноваційних підприємств;
- підвищення ефективності діяльності антимонопольного органу;

- реалізація заходів, спрямованих на розвиток культури конкуренції в українському суспільстві.

А ще щоб створювати в економіці України умови для зростання конкуренції, повинно відрізнити тих політиків і експертів, які підтримують інтереси ринку і споживачів, від тих політиків, які виступають виключно на підтримку тієї чи іншої конкретної «ділової сфери».

Часом їх зусилля збігаються - наприклад, в таких важливих питаннях, як захист прав власності. Але розходяться вони в не менше важливому: політика, спрямована на захист інтересів лише того чи іншого виду бізнесу, націлена на максимальне збільшення доходу домінуючих в економіці компаній, в той час, як політика, що підтримує конкуренцію і інтереси споживачів, прагне забезпечити рівні умови ведення бізнесу для всіх.

Авторитетні дослідники в галузі історії економіки Н.Розенберг і Л.Бірцдел стверджують, що одним з головних елементів системи зростання розвинених країн Заходу є поділ сфер економіки і політики, а також децентралізація економічної влади. Саме це сприяє створенню в економіках передових держав умов для високого рівня конкуренції. На противагу цьому, надлишкова консолідація політичної і економічної влади, що характерно для деяких країн, що розвиваються, швидше за заохочує високий рівень монополізації економіки. Для формування висококонкурентному економічного середовища в нашій країні, без чого неможливий ні швидке зростання ВВП, ні перехід інфляції в діапазон однозначних цифр, ні підвищення якості життя громадян, ми повинні враховувати цей аргумент.

Україна є однією з найбільш бідніших країн Європи значною мірою через те, що у нас прийнято швидше піклується про зручність діяльності монополістів і великих компаній, замість того, щоб забезпечувати чіткі правила для розвитку конкурентних ринків, на яких, завдяки конкуренції, буде рости якість товарів і послуг, і будуть створюватися передумови для зниження цін.

Незважаючи на те, що відповідно до законодавства одним із рішень, що приймаються АМКУ за результатами розгляду справ про порушення

законодавства про захист економічної конкуренції, є примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монополльне (домінуюче) становище на ринку, АМКУ такого заходу жодного разу не застосовував. Водночас відсутній (не розроблений) механізм (процедура) примусового поділу монополіста для застосування його на практиці, з урахуванням специфіки ринків та можливих наслідків після процедури поділу. Такий поділ повинен створити сприятливі умови для функціонування учасників ринку в нових умовах здорової конкуренції та відповідно рівноцінний розвиток самих учасників ринку. В той же час формальне застосування примусового поділу без комплексного підходу не забезпечить розбудову монополіста до рівня незалежного суб'єкта господарювання та залучення і зміцнення інших учасників ринку. Враховуючи значну кількість монополізованих ринків, на яких існують підприємства, що займають домінуюче становище і по відношенню до яких вбачається необхідність застосування примусового поділу, стає нагально необхідним внесення змін у законодавство про захист економічної конкуренції щодо порядку створення нових компаній в результаті примусового поділу, правил необхідного продажу частки в новостворених компаніях незалежним гравцям на ринку, механізмів компенсації у разі примусового продажу часток компаній.

Антимонопольний комітет України володіє ситуацією на ринках, далеко не завжди, як свідчить фактична ситуація, він належним чином втручається в існуючі на них проблеми. Результати проведеного аналізу свідчать про відсутність системних дій в реалізації повноважень АМКУ, спрямованих на усунення причинно-наслідкових зв'язків, які вже стало діють на ринках України[50].

Висновок до розділу 3

Першочерговими діями мають на шляху до мінімізації наслідків монополізму в Україні мають стати: підтримка підприємницької активності щодо створення суб'єктів господарювання та розширення масштабів виробництв; відстежування ризиків негативних впливів на конкурентне середовище, здійснення моніторингу конкурентних відносин, який забезпечується державою; зміна адміністративної процедури вістеження ринків на предмет виявлення неконкурентної поведінки та захисту конкуренції шляхом формування внутрішньої організаційної структури відстежень ринків не по окремих галузях ринків ,а за структурою ринків; створення додаткових економічних стимулів для залучення інвестицій, передусім у монополізовані галузі економіки та реалізація заходів, спрямованих на розвиток культури конкуренції в українському суспільстві .

Вважаємо, що реалізація запропонованих заходів дозволить підвищити ефективність антимонопольного регулювання, покращить конкурентне середовище в національній економіці, мінімізує негативні наслідки діяльності монополій

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Монополією є ситуація на ринку, коли єдине підприємство (фірма) є продавцем певного товару, який не має замінників. Необхідність ефективного захисту та розвитку конкуренції та протидії зловживань монополістичними утвореннями вимагає розроблення і реалізації дієвої державної конкурентної політики, основними цілями якої в національній економіці повинні бути: досягнення економічної ефективності та економічного зростання; зростання добробуту споживача і захист його прав при оптимальному розподілі ресурсів; захист прав малих підприємств від великих економічних об'єднань; захист економічних свобод; забезпечення рівноправного і справедливої участі суб'єктів економічних відносин на ринку. Також одним з найважливіших аспектів державного регулювання економіки є розробка та прийняття антимонопольного законодавства, так як монополії можуть негативно впливати на економіку. Зазначені тенденції в економіці призвели до виникнення антимонопольного законодавства, яке посідає значне місце в економіці та праві і виступає одним із способів державного регулювання економіки. Сучасна світова практика регулювання діяльності монополій базується на двох моделях конкурентного законодавства: американській та європейській. В американській моделі антимонопольне законодавство спрямоване на заборону монополій та включає низку норм з захисту від недобросовісної конкуренції. В європейській моделі законодавство спрямоване на боротьбу зі зловживаннями монополістичного характеру та забезпечення контролю за діяльністю монополій, співіснує з законодавством з захисту від недобросовісної конкуренції.

Дані звіту Антимонопольного комітету України за 2015 рік показали, що на ринки з конкурентною структурою припадало 42,7% загального обсягу продукції в Україні. На ринках колективного домінування або олігополії було реалізовано 16,7%. На ринки з ознаками одноосібного домінування –

30,8%. В той же час на монопольних ринках частка загального обсягу товару склала 9,8%. З аналізу даних структурних передумов конкуренції видно, що з 2012 року відбувається поступове збільшення часток ринків з ознаками домінування або монопольних ринків, на яких конкуренція майже відсутня. Різний режим оподаткування, надання субсидій чи привілеїв з боку держави або місцевих органів є причиною нерівних конкурентних умов. В результаті менш ефективні фірми перебувають в вигіднішому становищі, а ніж їхні більш спроможні конкуренти. Монополія придушує стимули користування досягнень науково-технічного прогресу, що призводить до збільшення економічних витрат. Панування монополій призводить до втрачання цінами ринкової гнучкості. Також ціни менше реагують на зміни попиту і пропозиції і характеризуються низькою еластичністю. Переважна більшість порушень законодавства про захист економічної конкуренції в Україні станом на 2016 рік є зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку і має саме ціновий характер, що стосується встановлення монопольно високих цін для всіх або окремих категорій споживачів, або дискримінаційних цін, що обмежує права окремих споживачів. Такі порушення призводять до дестабілізації ринків, встановлення нерівних умов здійснення господарської діяльності, поглиблюють кризу неплатежів та інфляційні процеси, мають визначальний вплив на ціноутворення в інших галузях та заважають структурним змінам в економіці.

Проаналізувавши ринок послуг роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами за результатами розрахунку коефіцієнта ринкової концентрації, індекса Херфіндаля – Хіршмана, дисперсії ринкових часток, ентропії ринкових часток та індекса Джині для ринку роздрібної торгівлі будівельно-господарськими товарами в місті Києві є характерним можливістю одноосібної монополізації, можливістю колективної монополізації та висока концентрація суб'єктів господарювання. Монополістом даного ринку є ТОВ «Епіцентр К» разом із ТОВ «Нова Лінія». Їх частка на ринку дорівнює 63%. Проте треба підкреслити той факт, що,

незважаючи на наявність монопольної влади, даний монополіст не зловживає своїм монопольним становищем на ринку.

Першочерговими діями мають на шляху до мінімізації наслідків монополізму в Україні мають стати: підтримка підприємницької активності щодо створення суб'єктів господарювання та розширення масштабів виробництва; відстежування ризиків негативних впливів на конкурентне середовище, здійснення моніторингу конкурентних відносин, який забезпечується державою; зміна адміністративної процедури вістеження ринків на предмет виявлення неконкурентної поведінки та захисту конкуренції шляхом формування внутрішньої організаційної структури відстежень ринків не по окремих галузях ринків, а за структурою ринків; створення додаткових економічних стимулів для залучення інвестицій, передусім у монополізовані галузі економіки та реалізація заходів, спрямованих на розвиток культури конкуренції в українському суспільстві.

Вважаємо, що реалізація запропонованих заходів дозволить підвищити ефективність антимонопольного регулювання, покращить конкурентне середовище в національній економіці, мінімізує негативні наслідки діяльності монополій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державне антимонопольне регулювання : підручник / В.Д. Лагутін, Ю.І. Боровик, О.В. Вертелева та ін. ; за ред. В.Д. Лагутіна. – К. : Київ. Нац. Торг.-екон. Ун-т, 2015. – 480с.
2. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. — К.: Основи, 2000. — 239 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. — М. : Эксмо, 2007. — 960 с.
4. Маркс К. Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1960. – Т. 23. – 907 с.
5. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции: реориентация теории стоимости: Пер. с англ. – М.: Экономика, 1996.
6. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.
7. Хайек Ф. Познание, конкуренция и свобода / Ф. Хайек. — СПб. : Пневма, 1999. — 288 с
8. Економічна теорія: Політекономія: підручник / за ред. В.Д. Базилевича; Київ. нац. Ун-т ім. Т.Шевченка. – 9-те вид., доповн. – К. : Знання, 2014. – 710 с.
9. Герасименко А.Г. Аналіз та контроль концентрації суб'єктів господарювання : підручник. – К. : – К. : Київ. Нац. Торг.-екон. Ун-т, 2012. – 484 с.
10. Постанова про державну програму демонополізації економіки та розвитку конкуренції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3757-12>
11. Бакалінська О.О. Конкурентне право: Навчальний посіб. / - К. : К. : Київ. Нац. Торг.-екон. Ун-т, 2009. – 480с.
12. Марков Б.М. «Антимонопольне регулювання : зарубіжний досвід та межі його адаптації до українських реалій» , 2014 [Електронний

- ресурс]. – Режим доступу :
file:///C:/Users/1/Downloads/efek_2014_3_24.pdf
13. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.
14. Кирилюк А.О. Державне регулювання монополізованих ринків в Україні, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
file:///C:/Users/1/Downloads/binf_2014_11_6.pdf
15. Дахно І.І. Антимонопольне право. Курс лекцій. - К.: “Четверта хвиля” 1998. – 54 с.
16. Хохлов Д.В. Антимонопольное (антитрестовское) законодательство США // Законодательство и экономика.- М.: 1998. - № 5. - 57-66 с.
17. Пол А. Семюельсон, Вільям Д. Нордгауз. Мікроекономіка/ Пер. з англ. — К.: Основи, 1998. — 676 с.
18. Никеров Г.И. Антимонопольное регулирование в США: 115-летний опыт и его итоги // Государство и право -М.: 1999. - № 6 - 69-76 с.
19. The Evolution of Antitrust Law in USA, dated February, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
[file:///C:/Users/1/Downloads/8842-25557-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/1/Downloads/8842-25557-1-PB%20(1).pdf)
20. An Introduction to U.S. Antitrust Law, dated July, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.abc-amega.com/articles/commercial-law/u-s-antitrust-law>
21. Antitrust: U.S. Laws and Regulations, dated September, 7 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://www.acc.com/legalresources/quickcounsel/auslar.cfm>
22. The French competition law enforcement regime, dated October, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.autoritedelaconcurrence.fr/doc/competition_law_international_october_2009.pdf

23. Antitrust and Competition Law in France, dated april, 18 2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lawyersfrance.eu/antitrust-and-competition-law-in-france>
24. Competition law in Germany: overview, dated 2014. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.buntscheck.com/sites/default/files/downloads/germany-competition.pdf>
25. Hungarian Competition Authority Act LVII of 1996 on the Prohibition of Unfair and Restrictive Market Practices, 1996 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gvh.hu/en//data/cms1033354/Hungarian_Competition_Act_2015_0901_.pdf
26. Кузьмин Р.И. Антимонопольное регулирование в хозяйственном праве Японии: Автореф. дис... канд. юр. наук 12.00.04/ Донецк: Институт экономико-правовых исследований НАН Украины. 1997. - 25 с.
27. Act on Prohibition of Private Monopolization and Maintenance of Fair Trade (Act No. 54 of April 14, 1947) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.jftc.go.jp/en/legislation_gls/amended_ama09/index.html
28. Competition Law in Japan: An Overview of Developments, dated November, 16 2017. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.competitionpolicyinternational.com/competition-law-in-japan-an-overview-of-developments-2016-to-mid-2017/>
29. Antimonopoly Law: Competition Law and Policy in Japan, dated 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <file:///C:/Users/1/Downloads/143-Artikeltext-232-1-10-20150205.pdf>
30. Competition law and policy in Japan, dated December 2002. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.oecd.org/japan/34832229.pdf>
31. Еременко В.И. Особенности японского антимонопольного законодательства // Законодательство и экономика. -1995. - № 3-4

32. Polish competition law – commentary, case law and texts, Warsaw, dated 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/1/Downloads/UOKiK_Polish_Competition_Law_2013.pdf
33. Poland: Competition Law, dated may, 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://thelawreviews.co.uk/edition/the-public-competition-enforcement-review-edition-10/1168984/poland>
34. An overview of UK competition rules, dated June, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.slaughterandmay.com/media/1515647/an-overview-of-the-uk-competition-rules.pdf>
35. THE UNITED KINGDOM'S CONTRIBUTION TO EUROPEAN UNION COMPETITION LAW, dated 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2679&context=ilj>
36. Архангельський. Ю. Чи є шкода від монополій? // Економіка України. - 2006. - № 11. - С. 62-68.
37. На Волині заправки-монополісти «б'ють» бізнес і фермерів цінами, 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.tl.ua/volyn/18566-na-volyni-zpravky-monopolisty-byut-biznes-i-fermeriv-tsinamy.html>
38. Лагутін. В. Шкода від монополій і користь від конкуренції: чи все так просто? // Економіка України. – 2007. - № 4. - С. 55 – 61
39. Річні звіти АМКУ за 2010-2017 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/1/Downloads/efek_2014_3_24.pdf
40. Терентьев Ю. «Перший повний рік роботи нового складу Комітету» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/133687;jsessionid=3F5038BA86CDBA30F4037B98E425D956.app1>

41. Закон України «Про економічну самостійність Української РСР» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-12>
42. Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-12>
43. Господарський Кодекс України, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
44. Закон України «Про природні монополії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14>
45. Державне регулювання природних монополій, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2010/20_3/107_Awgustyn_20_3.pdf
46. Базилевич В.Д., Природні монополії. – К.: Знання, 2006. – 367 с.
47. Проблеми регулювання діяльності державних природних монополій в Україні, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eprints.oa.edu.ua/6488/1/30.pdf>
48. Рудяга І.М. Залізничний транспорт як суб'єкт природної монополії, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/2-216-229.pdf>
49. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ ЯК ПРИРОДНОЇ МОНОПОЛІЇ, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [file:///C:/Users/1/Downloads/mnj_2017_2\(1\)_6%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/1/Downloads/mnj_2017_2(1)_6%20(2).pdf)
50. Звіт про результати аналізу Звіту Антимонопольного комітету України за 2016 рік у частині, що впливає на виконання державного бюджету, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16751898/Zvit_11-1_2017.pdf?subportal=main

51. Закон України «Про захист економічної конкуренції». – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
52. Реформу житлово-комульної послуги підтримала Верховна Рада України [Електронний ресурс], 2017 . – Режим доступу : <https://www.obozrevatel.com/ukr/finance/economy/rada-pidtrimala-reformu-zhkg-v-ukraini.htm>
53. Реформа ЖКГ: В Україні на рік відклали "комунальні" нововведення, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.depo.ua/ukr/politics/reforma-zhkg-v-ukrayini-na-rik-vidklali-komunalni-novovvedennya-20180610787857>
54. Державне регулювання теплопостачання в Києві, 2017 [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/07/6/626804/>
55. Схвалено план заходів з реалізації Концепції реформування теплопостачання, 2018 [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/shvaleno-plan-zahodiv-z-realizaciyi-konceptsiyi-reformuvannya-teplopostachannya-gennadij-zubko>
56. Проблеми державного регулювання природних монополій, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/14995/1/57_Tarasyuk_104_106_69_stud_conf.pdf
57. Зарубіжний досвід захисту підприємництва на основі антимонопольної політики, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.economy.in.ua/pdf/12_2009/27.pdf
58. Щокін Р.Г. «Актуальні проблеми антимонопольного законодавства», 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc12/part_2/6.pdf
59. Малюк М.О. Актуальні проблеми Антимонопольного комітету України, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [file:///C:/Users/1/Downloads/nvuzhpr_2015_33\(2\)_13%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/1/Downloads/nvuzhpr_2015_33(2)_13%20(1).pdf)

60. Бакалінська О.О. «Проблеми і перспективи розвитку конкурентного законодавства», 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/1/Downloads/Chkup_2013_3_5.pdf
61. АМКУ оштрафував Епіцентр і Євротон за узгоджені анти конкурентні дії, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vgolos.com.ua/news/amku-oshtrafuvav-epitsentr-i-yevroton-za-uzgodzheni-anty-konkurentni-diyi_53864.html?print
62. АМКУ оштрафував Епіцентр К за неузгоджену покупку акцій Вінницькій аграрно-промислової групи, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://latifundist.com/novosti/31984-amku-oshtrafoval-epitsentr-k-za-nesoglasovannuyu-pokupku-aktsij-vinnitskoj-agrarno-promyshlennoj-gruppy>
63. Тарнавська Н. Напрями удосконалення антимонопольної політики в Україні / Н. Тарнавська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2006. – № 3 (82). – С. 56–61.
64. Щодо напрямів удосконалення конкурентної політики в Україні, Аналітична записка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.niss.gov.ua/articles/1640/>
65. Ясько Ю. Формування державної конкурентної політики в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2013/04/3.pdf>
66. Монополізація економіки - одна з головних причин бідності України, 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://glavcom.ua/columns/b_danilishyn/monopolizaciya-ekonomiki-odna-z-golovnih-prichin-bidnosti-ukrajini-480284.html